

PITANJA I RAZINE IDENTITETA NA PRIMJERU KULTURNOUMJETNIČKIH DRUŠTAVA NA KORDUNU¹

TIHANA RUBIĆ
Maksimirska 31
10000 Zagreb

UDK: 39:061.237](497.5-3 Kordun)
Kategorija: Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 10.07.2004.
Prihvaćeno: 15.01.2005.

U radu autorica prikazuje aktivnosti trenutno djelatnih hrvatskih kulturnoumjetničkih društava na Kordunu te nastoji putem tog aspekta kulturnog života navedenog regionalnog područja razmotriti procese identifikacije u poslijeratnom razdoblju. Nakon rata u Hrvatskoj, u prvoj polovici devedesetih godina i u izmijenjenim društveno-političkim prilikama, nacionalna/etnička se pripadnost kao jedna od razina identiteta među hrvatskim stanovništvom na Kordunu intenzivira između ostalog i djelatnošću i nastupima KUD-ova. Regionalni i lokalni identitet se ističu, a pojedina razina identiteta dolazi jače do izražaja ovisno o tome kome se KUD u nastupima predstavlja. Radom se također nastoji prikazati višeznačnost naziva Kordunaš s obzirom na pejorativna i stereotipna značenja koja mu se upisuju. Također se razmatraju izabrani elementi tradicijske kulture putem kojih KUD-ovi danas izražavaju svoju etničku, nacionalnu, regionalnu i lokalnu pripadnost, koristeći te elemente pritom kao simbole svog (kulturnog) identiteta.

Ključne riječi: Kordun / identitet / kulturnoumjetnička društva

ISTRAŽIVANJE

Budući da pojam identiteta zahvaća ponekad nesagledivo mnogo elemenata i pitanja, ovim ću se radom tek osvrnuti na neke od aspekata pojma identiteta na primjeru kulturnoumjetničkih društava na području Korduna te prikazati postojeće razine identiteta. Pritom ću uključiti i neka pitanja o folkloru i folklorizmu te osvrtno na povijesne i zemljopisne aspekte regije Kordun. Tako ću pokušati pitanja identiteta i procese identifikacije sagledati u društvenopovijesnom kontekstu.

Ovaj rad je nastao terenskim istraživanjem uloge kulturnoumjetničkih društava (u daljnjem tekstu: KUD-ova) na području Korduna u konstruiranju i predstavljanju

¹ Ovaj rad je neznatno izmjenjen diplomski rad obranjen na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u ožujku 2004. godine pod mentorstvom dr. sc. Jadranke Grbić (Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu).

identiteta *Kordunaša*. Taj se identitet manifestira na više razina – nacionalnoj/etniĀkoj, regionalnoj i lokalnoj, pri Āemu vaŹnu ulogu ima djelovanje hrvatskih folklornih društava na Kordunu.

Terensko istraŹivanje provedeno je u svibnju 2003. godine.² Prema vlastitim interesima studentica odabirane su razliĀite teme za istraŹivanje: osobne prognaniĀke priĀe, oĀuvanost narodnih noŹnji i najnovija rekonstrukcija noŹnji te individualni zapisi stihova o recentnim ratnim dogaĀanjima. Tema istraŹivanja koju sam odabrala za diplomski rad bila su djelovanja tamoŹnjih kulturnoumjetniĀkih društava, pitanja identiteta i pojedine razine identiteta koje trenutano egzistiraju i "konzumiraju se" u okviru djelovanja KUD-ova.

IstraŹivanje sam provela u lokalitetima: DreŹnikgrad, LaĀevac, Rakovica i Slunju, gdje sam razgovarala s predstavnicima lokalnih KUD-ova.³ U razgovoru sam se fokusirala na pitanja o neformalnim poĀecima obnavljanja *starih pjesama* u progonstvu i po povratku iz progonstva, zatim o obnavljanju kulturne djelatnosti, osnivanju novih KUD-ova i promjenama u repertoaru nakon rata u Hrvatskoj.⁴ Razgovarala sam s kazivaĀima na temelju pripremljenih pitanja, no u *opuŹtenijem* razgovoru s kazivaĀima⁵ radi stvaranja predodŹbe o radu KUD-ova i uopĀe o Źivotu na Kordunu danas.⁶

² Petodnevno terensko istraŹivanje proveo je pet studentica etnologije: Marija BrajkoviĀ, Lidija DokuzoviĀ, Marija KuluŹiĀ, Tihana RubiĀ i Marija ŹivkoviĀ. Terensko istraŹivanje je novĀano pomoglo Hrvatsko etnoloŹko druŹstvo (HED). Svake godine HED potiĀe etnografska istraŹivanja u jednoj od hrvatskih regija, a 2003. godine izabrano geografsko-kulturno podruĀje istraŹivanja bio je Kordun. Rezultati naŹeg istraŹivanja su zajedniĀkim izvjeŹtajem s terena predstavljeni na Skupu HED-a "MoguĀnosti etnoloŹkog doprinosa obnovi Korduna", odrŹanom u Slunju 14. lipnja 2003. godine.

³ Popis kazivaĀa nalazi se na kraju rada.

⁴ ZajedniĀkom odlasku na Kordun prethodilo je kontaktiranje s kazivaĀima i najava naŹeg dolaska. NaŹi su kazivaĀi na terenu bili uglavnom predstavnici lokalnih KUD-ova, srednje Źivotne dobi (roĀeni Āetrdesetih i pedesetih godina 20. st.). Sudjelovali smo na probama KUD-a "Izvor" iz Rakovice. Razgovarala sam s Jelenom SvetiĀ, predsjednicom, i Perom Hodakom, umjetniĀkim voditeljem KUD-a "Izvor". U Slunju sam razgovarala s Marijanom Obrovac, predsjednicom KUD-a "Korana" iz Slunja, u LaĀevcu s Āvom HrvojeviĀ, predsjednicom KUD-a "LaĀevĀani" te Dragicom Bijandom, organizatoricom aktivnosti KUD-a LaĀevĀani u LaĀevcu. U DreŹnikgradu sam razgovarala sa Ālanicama "Źenske pjevaĀke skupine" te ponovno s Perom Hodakom, voditeljem skupine. U selima BroĀanac i OŹtarski stanovi (nedaleko od Slunja) dvije su kolegice razgovarale s ljudima koji nisu ukljuĀeni u rad nekog od KUD-ova. No, bili su ispitivani o prognaniĀkim priĀama i starim obiĀajima. Na drugom odlasku na teren bi bilo vrijedno istraŹiti koji su stavovi ljudi iz tih sela o radu postojeĀih KUD-ova iz njihove bliŹe okolice.

⁵ Kazivanja nisam prekidala Āak i onda kad su izlazila iz moje konkretne teme istraŹivanja. Tako je prikupljena vrijedna graĀa i za druge teme, npr. osobne prognaniĀke priĀe, Źto bi moglo biti polaziŹtem za neka buduĀa istraŹivanja o toj temi.

⁶ U svom magistarskom radu Ivona OrliĀ pokazuje da se terensko istraŹivanje temelji na razgovorima s kazivaĀima, kojima cilj nisu kvantitativni podaci veĀ kvalitativni (OrliĀ, 2003:10). "Tendencija je da odgovori budu deskriptivni, da objaŹnjavaju problematiku, da se iznose stavovi i miŹljenja" (TomiĀ-KoludroviĀ i LeburiiĀ, 2002:249, prema: OrliĀ, 2003:10), odnosno, "razgovori nisu voĀeni kako bi se dobili statistiĀki podaci, nego u svrhu dobivanja slike o pogledima ispitanika prema prouĀavanim temama" (KalapoŹ, 2002:17, prema: OrliĀ, 2003:10).

S obzirom na konkretno istraživano područje † Kordun, smatrala sam da je bez obzira na temu koju istražujem važno uključiti aspekt recentnih ratnih događanja i njihov neminovan utjecaj na, ratnim događanjima izmijenjen, svakodnevni život tamošnjih ljudi. Rat u Hrvatskoj u prvoj polovici devedesetih godina 20. stoljeća te stvaranje samostalne Hrvatske nakon raspada Jugoslavije zasigurno su utjecali na značenjsko mijenjanje i inteziviranje identifikacijskog procesa, s obzirom na to da se pitanja identiteta aktualiziraju i snažno potiču za vrijeme i neposredno nakon rata.

Zanemariti donedavni rat bilo je nemoguće i stoga što su se kazivači u svojim kazivanjima iznova vraćali osobnim prognaničkim iskustvima. Potreba kazivača za izražavanjem vlastitih stavova, sjećanja i razmišljanja o Domovinskom ratu, u razgovoru je bila stalno prisutna. Upravo je to činilo onaj polustrukturirani dio razgovora koji je kvalitativno nadgradio iskaze, sadržavajući odnos i vrijednosne sudove kazivača u kojima su se ogledavali i označitelji individualnog, ali i kolektivnog identiteta.

Druga faza je bio razgovor s kazivačicom Dragicom Bijandom u Zagrebu. Dragica je predstavnica KUD-a "Lađevčani" iz Lađevca i voditeljica Zavičajne udruge Kordunaša "Korana" iz Zagreba. Jednom tjedno putuje na relaciji Zagreb † Kordun te, kako sama ističe, njezina pripadnost i konkretno kulturno djelovanje podijeljeno je na dva mjesta † u rodnom Lađevcu (selo kraj Slunja) živi njezina majka, ljudi koje poznaje i s kojima radi u okviru KUD-a "Lađevčani", a u Zagrebu živi s obitelji, radi kao administratorica, vodi Zavičajnu udruhu Kordunaša "Korana" te organizira prigodne susrete Kordunaša koji žive u Zagrebu. Tako se može govoriti o dva Dragičina doma. Njezina česta putovanja omogućuju konkretni fizički boravak na oba zemljopisno udaljena prostora, ali rad i aktivnosti u okvirima folklornih društava na Kordunu i u Zagrebu povezuju je duhovno sa dva društvena prostora. Razgovarala sam s kazivačicom kako bih provjerila podatke dobivene na terenu, ali i pokušala putem osobne priče, stavova i zapažanja o prošlom i današnjem životu na Kordunu sastaviti predodžbu o individualnom i kolektivnom identitetu u okvirima rada postojećih KUD-ova.⁷ U

⁷ Pri pristupanju istraživanju nedoumicu sam imala između mogućih načina na koje bi se istraživanje moglo provoditi. Razgovarati s predstavnicima svakog od KUD-ova na Kordunu te putem upitnice dobiti podatke koje bih komparirala i potom analizirala? Ovako usmjereno istraživanje zahtijevalo bi, čini se, višekratan, duži boravak na terenu, a trebalo bi obuhvatiti i što veći broj kazivača † predstavnika svakog od postojećih KUD-ova na Kordunu. Čini mi se da bi ta građa pružila vrijedne podatke, kojima bi se mogla pratiti povijesna prisutnost pojedinih elemenata materijalne, duhovne ili društvene kulture na tom području. No, takvo istraživanje zahtijevalo bi višekratan odlazak na teren radi kontrolnog i dodatnog ispitivanja kako bi se građa popunila podacima koji nedostaju za komparativnu analizu. Odlučila sam se za razgovor s jednom osobom kako bih pokušala temi pristupiti individualnim viđenjem te putem vrijednosnih sudova i odnosa jedne osobe naznačiti predodžbu o zatečenoj recentnoj poratnoj situaciji na Kordunu i procesima identifikacije. U razgovoru s Dragicom Bijandom dobivena je predodžba o njezinim stavovima, ali i o društvenom kontekstu, koji neminovno utječe na njihovo oblikovanje. Vrijednosni sudovi i osobni aktualni stavovi ipak su uvelike determinirani lokalnom, ali regionalnom i širom zajednicom koja na njih utječe oblikujući kolektivno mišljenje.

Vjerovala sam da ovako usmjereno istraživanje može pružiti uvid u osobni odnos i razmišljanja jedne od predstavnica KUD-ova o vlastitom identitetu, ali u kontekstu kolektivnih aktivnosti kao što je rad KUD-ova

razgovoru je sudjelovao i DragiĀin suprug Joso Bijonda, jedan od Ālanova KUD-a "LaĀevĀani".⁸

TreĀa faza bila je analiza videozapisa nastupa nekih od KUD-ova s Korduna. Cilj mi nije bio detaljnija formalna ili komparativna analiza zapisa, veĀ ponajprije uvid u atmosferu, govorene i otpjevane sadrŹaje snimljenih nastupa, naĀin komuniciranja s publikom, o brojnosti, profilu publike i sl.⁹

KORDUN † POVIJESNI PREGLED

U proŹlosti je Kordun bio zemljopisna poveznica dalmatinske i posavske Hrvatske, prolazni dio iz kontinentalne Hrvatske prema moru. Glavna cesta Karlovac - SlunĹ - PlitviĀka jezera - jadranska obala Kordun je Āinila nezaobilaznom poveznicom kontinenta i obale.¹⁰ Nepovoljni geografsko-klimatski uvjeti (oskudica obradiva tla, vode, rudnog blaga i energetskih izvora) onemoguĀavaju jaĀi gospodarski razvoj Korduna, a zbog stalnih ratovanja na tom podruĀju tijekom povijesti, Kordun je jedan od najnerazvijenijih krajeva Hrvatske.

U doba turskih osvajanja dogodile su se velike promjene u sastavu stanovniŹtva. Protjerivanja starohrvatskog stanovniŹtva stvorila su "desertum", opustoŹeni prostor, na koji se, dobjegavanjem pred Turcima, naselilo stanovniŹtvo iz istoĀnih balkanskih prostora, veĀinom srpsko (Radeka, 1972:63-66).¹¹ Nakon protjerivanja Turaka, razdoblje Vojne krajine traje od 15.-19. st. (isto).¹² Na poĀetku 19. st. Kordun se nalazio u sastavu Ilirskih provincija. Eugen Kvaternik 1871. podiŹe RakoviĀku bunu i Kordun se nalazi u srediŹtu politiqkih dogaĀanja i do poĀetka Drugoga svjetskog rata na Kordunu traje

koji predstavljaju odreĀeni kolektivni identitet i osjeĀaj pripadnosti oblikovan prema zajedniĀkim uvjerenjima pojedinaca koji Āine KUD. Predstavnici KUD-ova se meĀusobno poznaju i Āesto kontaktiraju te imaju priliĀno ujednaĀene stavove o vaŹnosti djelovanja KUD-ova te ciljeva njihova djelovanja.

⁸ To se pokazalo kao prednost jer su zapravo kazivali viŹe jedan drugome nego meni istraŹivaĀi. Time bi se meĀusobno podsjeĀali na neke detalje, a i raspravljali o neĀemu o Āemu im se stavovi ili sjeĀanja razilaze.

⁹ S obzirom na to da zbog relativne udaljenosti ispitivanog podruĀja nisam mogla viŹe od jedanput prisustvovati probama KUD-ova ili na neki drugi naĀin biti viŹe ukljuĀena u njihov konkretan rad na Kordunu, videozapis je bio djelomiĀno (tek djelomiĀno!) naĀin mog "sudjelovanja" u aktivnostima onih koje istraŹujem. MoguĀnost promatranja sa sudjelovanjem, odnosno, duŹi boravak na terenu, a ne samo posjet, bio bi dobar put za daljnju obradu ove teme, Āiji najznaĀajniĹi aspekti kao da izmiĀu pred znatiŹeljnom i pretpostavkama istraŹivaĀa, te mi se Āini kako bi se niz odgovora mogao kvalitetnije uoĀiti putem *spontanije* svakodneвне druŹtvene interakcije.

¹⁰ Izgradnjom autoceste Zagreb-Rijeka (2004. god.) Kordun gubi prometni znaĀaj jer se dosadaŹnji prometni pravac prema moru preusmjeruje izvan slunĹskoga kraja. Dragica Bjonda iz LaĀevca smatrala je tijekom gradnje autoputa kako je to doprinis joŹ veĀoj izolaciji Korduna: *SlunĹ je centar Korduna. MeĀutim, gospodarski, ako se to neŹto ne pokrene, zasad ne znam kako Āe to nastaviti dalje, pogotovo autoput kad zaobiĀe, onda Āe ovo sve ostat u zaleĀini. Sad je ipak, mora se proĀi kroz SlunĹ. Svi SlunĹ znaju, moraju proĀi neminovno, na more oni koji idu, znaju. Al sad kad proĀe autoput, bojim se da Āe to biti joŹ veĀe zatiŹje.*

¹¹ Prema: Milan Radeka, *Kordun kroz proŹlost*, Zagreb 1972, str. 63-66.

¹² Ibid.

razdoblje građanske uprave. Djelovanjem brojnih narodnooslobodilačkih organizacija tijekom Drugoga svjetskog rata veći je dio kordunskog teritorija oslobođen 1944. god., a posljednji dijelovi Korduna oslobođeni su 1945. godine. Kordun je pretrpio i velika razaranja tijekom Domovinskoga rata u Hrvatskoj 1991.-1995. Veliki broj stanovništva je tijekom Domovinskoga rata prognan, a povratak većinom hrvatskog stanovništva na Kordun uslijedio je u manjem broju tek od kolovoza 1995. godine, kad je Kordun oslobođen. Dragica Bjonda iz Lađevca se prisjeća promjena zatečenih po povratku iz progonstva: *Jako se sve to promijenilo. U Lađevcu je bilo prije rata negdje oko 30 kuća, bilo je negdje oko 80 stanovnika, a sad smo ih mi nabrojili oko 30-tak. Dobro, jesu ljudi ostarili, to je u redu, ali se nisu ni vratili, mlađi se nisu ni vratili.* Kazivačica Marijana Obrovac iz Slunja je spomenula kako je *u Slunju bilo osamnaest tisuća ljudi prije rata, sad se vratilo tek nekakvih desetak sa cijelim područjem.*

Kordun je danas jedan od najslabije naseljenih krajeva Hrvatske. Domovinski rat izazvao je velike promjene u broju i sastavu stanovništva na tom području. Usporedbom podataka iz dvaju Popisa stanovništva - 1991. i 2001. godine, može se primijetiti da se broj Hrvata povećao za 12%, a broj Srba umanjio za 8%.¹³

1991.	78% - Hrvati	2001.	90% - Hrvati
	12% - Srbi		4% - Srba
	1% - Muslimani		1% - Muslimani-Bošnjaci
	manje od 1% - ostali		

1991.	78% - katolici	2001.	preko 90% - katolici
	12% - pravoslavci		4% - pravoslavci
	1% - muslimani		1% - muslimani

Ovi se podaci odnose na ukupan prostor Republike Hrvatske. Na području Korduna hrvatsko i srpsko stanovništvo se također nije vratilo na brojku prije Domovinskog rata. Razloge bi valjalo utvrditi budućim konkretnim istraživanjima. Kazivači su slabi povratak izbjeglog i raseljenog hrvatskog i srpskog stanovništva na Kordun, u razgovoru tumačili kao posljedicu fizičkih stradavanja, nerješenih imovinsko-pravnih pitanja, vlastitih odluka o trajnoj promjeni prebivališta, shrvane lokalne privrede ili pak osjećaja *kako još nije vrijeme*. Poslijeratna revitalizacija kulturnog života na Kordunu odvijala se prije svega osnivanjem i reosnivanjem KUD-

¹³ Mali broj Muslimana - 1%, ostao je nepromijenjen (promjena se dogodila tek u nazivu † Muslimani su preimenovani u Muslimane-Bošnjake). Vjerska struktura promijenila se sukladno promjenama u nacionalnoj strukturi stanovništva. Podaci su preuzeti sa stranice: <http://www.geocities.com/cetvrtirazredi/stanovnistvo.html>

ova. U okviru tih registriranih udruga i danas se njeguju *stari obiĀaji, pjesma i ples da se ne zaborave*, ali i da se javno prikazuju putem smotri, folklornih dogaĀanja i susreta.

Na pitanje je li po završetku Domovinskoga rata, na Kordunu bilo isticanja nacionalnih znaĀajki i obiljeŤja, upuĀenih *pravoslavnom*¹⁴ stanovniŤtvu, putem primjerice pjesama u okvirima nastupa hrvatskih KUD-ova, Dragica odgovara:

Dragica: Mislim da nije o tome nitko tako razmiŤljao jer njih uopĀe nije bilo. Mi kad smo se vratili, nismo zatekli nikoga. Ne znam da li u tim selima, ali uglavnom mi nismo zatekli nikoga, tako da mi nismo znaĀi imali ni potrebe. Oni (srpsko stanovniŤtvo) se sad pojavljuju neŤto u manjem broju, lokalno okolo u tim selima, ali u principu njih nije ni bilo. To mislim da nije bio razlog, jer velim, jednostavno ih nije bilo. Vratili smo se, sve prazno, spaljeno, nigdje nikog nije bilo. (...)

Mi smo se osjeĀali nekako na svome, ne znam, nisam baŤ osjetila takav poriv. Ja osobno to nisam osjetila. Ja sam osjetila da ti ljudi Ťele pokazat te svoje pjesme. Al nekakav specijalan poriv, da se baŤ taj identitet specijalno naglasi, nisam to vidjela, niti imamo baŤ nekakvu pjesmu koja bi recimo, kao himna, di bi se moglo spominjat. U tim pjesmama moŤda negdje, negdje u nekakvim, recimo, to kolo Janje moje za BoŤiĀ eventualno. Nisam baŤ osjetila, niti sam Āula od ljudi, jedino Ťto su oni, kaŤem, oni su rekli: Evo, tu su naŤe pjesme i kola i to Āemo sad mi pokazat. NaŤe Ť hrvatske. Jer joŤ uvijek je ispred njih (LaĀevĀana) ta barijera, mi to nismo mogli u onom vremenu prije rata, nije se to smjelo baŤ tako izvodit, odnosno, nije imalo se ni kom pokazat. Po samo nekakvim tim manjim zabavama, tim prelima i tako neŤto. Ja se sjeĀam tih prela, to je bio, recimo, naĀin di su se cure i deĀki skupljali. Ja se sjeĀam da se igralo "UŤiĀko kolo", ne znam zaŤto, ali sviralo se "UŤiĀko kolo". Nisam nikad vidla da se svirao Ţipac ili ova naŤa kola hrvatska. Ne znam zaŤto, jel to bilo zabranjeno, to me baŤ zanima, nisam se raspitivala, to baŤ moram pitati Josa, on je svirao, zaŤto ta kola koja su ipak odnekud, ipak su imali porijeklo iz Srbije. A tog UŤiĀkog se sjeĀam da je to UŤiĀko kolo i nismo mi ni razmiŤljali, to UŤiĀko kolo, to se non-stop plesalo. Il se to nije smjelo il ne znam. To sedamdesetih, sad ne znam kako je prije bilo.

ISTRAŤIVANJE IDENTITETA

Pitanje identiteta neke zajednice slojevita je i sloŤena tema za istraŤivanje. Zahtijeva analitiĀnost, interdisciplinarnost te istraŤivaĀku sposobnost *Āitanja meĀu redovima*. Pritom, treba biti svjestan stalne promjene intenziteta pojedinih razina identiteta.

Eugen PusiĀ je zamijetio da se izraŤavanje razine nacionalnog identiteta uvijek veĀe uz odgovarajuĀi pokretaĀ: "nacionalna identifikacija nije stalno prisutna u svijesti

¹⁴ O tome viŤe dalje u nastavku rada.

ljudi, nego se pokazuje samo kraj odgovarajućeg izazova" (Pusić, 1989:40, prema: Rihtman-Auguštin, 1991:78).

Identitet je fenomen koji dijeli skupina ljudi. Koji će od faktora identiteta u određenom povijesnom trenutku i društvenom prostoru biti primaran, uvjetovano je različitim čimbenicima. Procesi identifikacije koji se odvijaju kroz djelatnosti KUD-ova na Kordunu jako su kontekstualno ovisni.

Identitet je višeslojan i stalno promjenjiv proces pa se prigodom istraživanja moraju uzimati u obzir društveni, kulturni, zemljopisni i povijesni kontekst kao važni čimbenici u izgradnji identiteta. Promjenljivost identiteta najviše uzrokuju promjenjive povijesne prilike.

Dunja Rihtman-Auguštin je upućivala na važnost poimanja etničnosti upravo u njezinoj stalnoj promjenljivosti. Naglašava da se kvalitativni pomak u istraživanju identiteta i etničnosti dogodio u drugoj polovici 20. stoljeća, kada se etničnost počela poimati kao proces (Rihtman-Auguštin, 1999:183). Identitet pojedinca ili zajednice valja sagledavati upravo tako, u njegovoj procesnoj promjenljivosti, a ne kao statičnu pojavu. Upravo kao stalno promjenjivi proces identitete shvaća i Jasna Čapo Žmegač preferira pojam *identifikacije* umjesto pojma *identiteta*. J. Čapo Žmegač općenito predlaže "da se etnološka istraživanja identiteta usmjere u pravcu formiranja kritičke znanosti"¹⁵ (Čapo Žmegač, 1994:15) te da podrazumijevaju interdisciplinarnost u istraživanjima identiteta. U svom *Plaidoyeru za istraživanje (nacionalnog) identiteta u hrvatskoj etnologiji* navodi nedostatke isključivo etnološkog pristupa u istraživanju nacionalnog identiteta. Prema autorici, u etnološkom istraživanju nacionalnog identiteta nužno postoji otežavajuća metodološka okolnost. Riječ je o "široj zajednici"¹⁶ kao istraživanom "subjektu". Etnologija je "razvila metodologiju za istraživanje lokalnoga identiteta, a ne i identiteta nacionalnih zajednica, koji se bitno drukčije (povijesno) konstituiraju" (ibid.:19). Dosadašnji predmet etnologije bile su manje, lokalne zajednice (selo, župa), u kojima su "pripadnici zajednice u međusobnome čestome fizičkom dodiru i sudjeluju u istoj kulturi" (ibid.:19) Upravo se taj predmet etnologije ističe kao specifikum etnoloških istraživanja spram povijesnih ili socioloških (ibid.:19). Mogli bismo, dakle, razlikovati

¹⁵ Dajući prijedlog da se etnološka istraživanja identiteta usmjere ka kritičkoj znanosti, Jasna Čapo Žmegač istodobno upozorava na moguću opasnost prigodom proučavanja identiteta, odnosno, podložnost iskorištavanju podataka u neznanstvene svrhe, ako se istraživanja ne "rade u okviru pristupa kritičke etnologije" (Čapo Žmegač, 1994:19), pri čemu predlaže "buduću suradnju s povjesničarima i sociolozima radi proučavanja identiteta na raznim razinama i u raznih skupina" (ibid.).

¹⁶ Isto bi se, smatram, donekle moglo odnositi i na istraživanje regionalnog identiteta, ovisno o konkretnoj infrastrukturalnoj, kulturnoj i gospodarskoj povezanosti te geografskoj veličini same regije. Upravo o tim faktorima uvelike ovisi interakcija i komunikacija stanovnika unutar regije. Ako je ta unutarregionalna povezanost slabija, veće su šanse da stanovnici ne održavaju međusobne kontakte ili da se uopće ne poznaju.

dvije temeljne prostorne, ali i društvene razine identiteta † lokalne (selo, Ťupa) i Ťire (regionalne, nacionalne).

U okviru zadanog geografskog i kulturnog prostora identiteti se konstruiraju, odrŤavaju i mijenjaju. J. Āapo ŤmegaĀ raspravu o identitetu zapoĀinje kljuĀnim pitanjem o "znanstvenoj obradi", prevoĀenju pojave u etnografski tekst, odnosno, kako pisati o identitetu? (Āapo ŤmegaĀ, 1994:14).

Polovicom devedesetih, u doba razliĀitih identifikacijskih previranja u Hrvatskoj, kada su se aktualizirala pitanja identiteta (naroĀito nacionalnog), J. Āapo ŤmegaĀ se kritiĀki osvrĀe na nedostatnost dotadašnjih etnoloŤkih istraŤivanja "hrvatskog nacionalnog identiteta kao i identiteta uopĀe" (Āapo ŤmegaĀ, 1994:12), prepoznavŤi tek posrednost istraŤivanja identiteta istraŤivanjem drugih tema.¹⁷

U hrvatskoj se etnologiji zanimanje za teme identiteta poĀinje kontinuirano javljati osamdesetih godina, a aktualizira se poĀetkom devedesetih godina, potaknuto ratnim nacionalno-identifikacijskim previranjima. U desetak narednih godina, do danas, kontinuirano istraŤivanje te teme nije prekinuto, naroĀito u okvirima Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu.

Sedamdesetih godina Olga Supek je postavila temelj kritiĀkom promiŤljanju o metodologiji te naŤoj disciplini uopĀe. Vesna ĀulinoviĀ-KonstatinoviĀ i Milivoj Vodopija tih su godina takoĀer sliĀno upuĀivali na nuŤnost promjene pristupa etnoloŤkim istraŤivanjima, oslanjajuĀi se na tadaŤnju relevantnu, recentnu socioloŤku i kulturnoantropoloŤku literaturu angloameriĀkih i europskih struĀnih krugova. Dunja Rihtman-AuguŤtin je u hrvatskoj etnologiji veĀ od sedamdesetih, te naroĀito devedesetih godina, najistaknutija zagovornica razvoja discipline u smjeru "kritiĀke znanosti o suvremenim kulturnim fenomenima" (Rihtman-AuguŤtin, 1991:78). Radi toga je razmatrala, izmeĀu ostalog, tri vaŤna pitanja vezana uz odnos identiteta i folklor: "ZaŤto je nacionalizam naŤa realnost, kako nastaje etniĀki identitet i da li je folklor simbol istinskoga ili laŤnog etniĀkog ili nacionalnog identiteta?" (Rihtman-AuguŤtin, 1991:78). Autorica je pritom folklor i identitet povezala u interaktivan uzroĀno-posljediĀni odnos, ali naglaŤavajuĀi pritom i vaŤnost sagledavanja druŤstvenog i povijesnog konteksta unutar kojega se taj odnos ostvaruje.

Navedena literatura i tumaĀenja pojma identiteta bila su teorijskom podlogom ovom istraŤivanju. Na temelju navedene literature moŤemo uoĀiti kako je Kordun, kao regija, opĀenito bio slabo zastupljen u dosadaŤnjim etnoloŤkim istraŤivanjima, a u nekoliko povijesnih pregleda moŤe se primijetiti kvalitativna, kvantitativna, ponekad Āak

¹⁷ EtnoloŤka struka se zasad nedovoljno osvrĀala na pitanja identiteta, Āak i unutar uŤih lokalnih zajednica, i u teorijskim i u terenskim istraŤivanjima, pa nam nedostaju "obavijesti o etniĀkom identitetu" (Rihtman-AuguŤtin, 1998:49).

i ideološka razlika u pristupu. Navedeno područje dosad je najčešće obrađivano u okviru povijesnih kronologija Narodnooslobodilačke borbe i Drugoga svjetskog rata. Područje Korduna dosad je nedovoljno etnografski istraženo te sam i stoga smatrala da bi bilo vrijedno pridonijeti njegovu boljem poznavanju tako da zabilježim sadašnju i recentnu poratnu situaciju istraživanjem djelatnosti tamošnjih postojećih KUD-ova, sa aspekta procesa identifikacije.¹⁸

KULTURNOUMJETNIČKA DRUŠTVA NA KORDUNU

Prema popisu neobjavljene građe s Korduna i karlovačkog Pokuplja, pohranjenoj u Institutu za etnologiju i folkloristiku,¹⁹ vrlo je mali broj objavljenih istraživanja s Korduna. Popis čini ukupno 75 radova, od kojih su 63 neobjavljena rada, prikupljena građa, tonski zapisi i sl. Ostalih 12 su autorski radovi objavljeni u nekom od stručnih časopisa ili knjiga, s pripadajućom signaturom knjižnice Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Najstarija neobjavljena građa s navedenog popisa datira iz godine 1950., a to je rukopis Vinka Žganca, *Pjesme iz Korduna i Like*, sa Smotre kulturno umjetničkih društava održane 1950. godine u Karlovcu.²⁰

Naila Ceribašić na kraju svoje nedavno objavljene, opsežne povijesne i etnografske studije²¹ donosi tablične preglede smotri po regijama i kotarima (općinama) (Ceribašić, 2003:301-351). Na temelju kronološkog popisa održanih smotri Seljačke sloge, u razdoblju 1935.-1941. (ibid.:303-305), može se ustvrditi da na području Korduna nije održana niti jedna od 160 smotri Seljačke sloge. Smotre su, 30-tih i 40-tih godina, pretežno obuhvaćale gradove i mjesta na širem području sjeverozapadne Hrvatske te na čitavom području Slavonije. Smotre održane najbliže Kordunu bile su one u Karlovcu (sjeverozapadno) i Drnišu (jugoistočno).²² U prilogu 9. Naila Ceribašić donosi tablični pregled zastupljenosti regija i kotara (općina) na zagrebačkim smotrama 1935.-1940. (ibid.:336-338), navodeći pritom samo kotare (općine) u kojima su djelovale folklorne skupine. Navodi i one koje su bile izostavljene. Među njima je i općina Slunj, na čijem

¹⁸ Milivoj Radeka, donoseći opsežan povijesni pregled događaja na Kordunu (1972.), primjećuje kako "Kordun kao cjelina nije još ni u kom pravcu potpuno obrađen" (Radeka, 1972:63). Smatra da je Kordun danas još uvijek relativno neistraženo područje jer je u povijesti bio poprište sukoba, ratnih previranja, migracija, miješanja stanovništva, prožimanja utjecaja, a pritom se oduvijek doživljavao kao geografski zabito i nepristupačno područje (ibid.).

¹⁹ Popis građe je sastavio Aleksej Gotthardi Pavlovsky i podijelio ga sudionicima Skupa HED-a u Slunju 2003. godine.

²⁰ Rukopis sadrži 14 popijevaka.

²¹ Naila Ceribašić, *Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće: Povijest i etnografija javne prakse narodne glazbe u Hrvatskoj*, Biblioteka Nova etnografija, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2003.

²² Vidi Povijesnu kartu Banovina i kotari (općine) u kojima su se održavale smotre Seljačke sloge 1935.-1941. u Ceribašić, 2003:310.

prostoru 30-tih i 40-tih godina nije postojala niti jedna folklorna skupina. Tek u drugoj polovici 40-tih godina i 50-tih godina održavane su smotre *Prosvjete* i *Sloge*. Među njima se tada prvi puta pojavljuje i općina Slunj s nastupima svojih dviju folklornih skupina: iz Kremena (1948.) i Cvitovića (1950.) (ibid.:345).

Od današnjih postojećih KUD-ova na Kordunu najdužu tradiciju djelovanja ima KUD "Izvor" iz Rakovice, osnovan 1978. godine. Međutim, taj KUD ne djeluje neprekinuto. Aktivnosti društva prekinute su početkom Domovinskoga rata, a obnavljaju se 1992. god. u prognaničkom naselju Gaza. Tada današnji KUD "Izvor" iz Rakovice i KUD "Korana" iz Slunja djeluju pod zajedničkim imenom "Korana", a odvajaju se po povratku iz prognostva i otad samostalno lokalno djeluju kao dva zasebna KUD-a.

Današnji repertoar KUD-a "Izvor" razlikuje se od onoga prije 90-ih godina. Prije rata su se izvodile pjesme i plesovi iz čitave Jugoslavije i folklorom se promicalo nadregionalno i nadnacionalno prema ideologiji bratstva i jedinstva, ističući tako općejugoslavenske sličnosti među narodima i narodnostima, a zatirući nacionalne specifičnosti i različitosti. Poslijeratne aktivnosti KUD-ova na Kordunu težile su za odmicanjem od prijeratnog obrasca. Radi toga se probire po repertoaru *hrvatske tradicijske baštine* te se njezini određeni elementi izdvajaju na razinu simbola kako bi se istakla nacionalna i etnička pripadnost hrvatskom oslobođenom prostoru. Tako se poslijeratni repertoar svih KUD-ova s Korduna regionalizirao i *pohrvatilo* (izvode se isključivo *hrvatske pjesme i plesovi*). Zanimljivo je da u poimanju onog *vlastitog, hrvatskog i ne-hrvatskog, tuđeg, pravoslavnog, srpskog* postoje razlike između KUD-ova na Kordunu. Isto tako, ono što se percipira kao dio *pravoslavnog, srpskog* kulturnog inventara, često se izjednačuje upravo s onim što je bilo službeno određivano u okvirima škole, institucija za vrijeme jugoslavenske zajedničke države (primjerice, *Užičko kolo*).

U potrazi za *vlastitim* po završetku Domovinskoga rata, glavni se izvor tradicijske baštine potražio među tamošnjim starijim ljudima koji su i prije pjevali i plesali stare pjesme i plesove koji se danas izvode isključivo u KUD-ovima, a nekad su se izvodili pred crkvom, u vlastitom domu ili na *prelima*.²³ Kazivači ističu važnost starijih članova koji su plesali i pjevali još u "primarnoj funkciji folklora". Ti se plesovi i pjesme danas percipiraju kao simbolički elementi vlastite tradicijske baštine i kao vlastiti kulturni specifikum.

²³ Svaki navedeni KUD uglavnom i okuplja članove starije životne dobi. Mladež najčešće izostaje, unatoč željama voditelja i članova da se i mladi uključe kao bi se tradicija očuvala (*da se sačuva običaj, da se sačuva ono od starine, ono što je tradicija*). Iznimka je KUD "Izvor" u Rakovici, gdje se pod vodstvom Pere Hodaka iz Rakovice, umjetničkog voditelja KUD-a, okupio velik broj osnovnoškolske djece u mlađu folklornu skupinu.

Registrirana kulturnoumjetnička društva statutom²⁴ su definirana kao udruge u koje se građani dobrovoljno udružuju radi očuvanja narodnih običaja i tradicije, a u odorama koje simboliziraju određeno mjesto.

Statutom su definirani ciljevi društva: okupljanje građana svih uzrasta radi razvijanja kulturnog stvaralaštva, ljubavi prema narodnim običajima, glazbi i plesu, potreba očuvanja tradicije narodnog stvaralaštva određenog kraja, izvorne narodne nošnje te njihova promidžba na kulturnim i gospodarskim manifestacijama.

Pod djelatnosti kojima se ostvaruju ciljevi navode se: organiziranje nastupa radi promidžbe narodnih običaja, pjesme i plesa, razvijanje ljubavi prema toj vrsti umjetničkog stvaralaštva i baštine, razmjena iskustava putem škola i seminara te suradnja s ostalim umjetničkim udrugama, kulturnim djelatnicima i svima koji podupiru rad društva.

Na Kordunu trenutno djeluje nekoliko lokalnih folklornih društava: KUD "Cetingradska tamburica" iz Cetingrada, KUD "Graničar" iz Cvitovića, KUD "Izvor" iz Rakovice, KUD "Korana" iz Slunja, KUD "Lađevčani" iz Lađevca, KUD "Sveti Duh" iz Hrvatskog Blagaja i Pavlovca, Folklorna skupina iz Drežnikgrada i Folklorna skupina iz Vaganca.

U Zagrebu djeluje Zavičajna udruga Kordunaša "Korana", čije su aktivnosti, kako se navodi u jednom turističkom prospektu, usmjerene na planiranje i razvoj *izvornih folklornih djelatnosti*.

Dragica: Što se tiče Zavičajne udruge Kordunaša u Zagrebu, ona je novoosnovana udruga prije nekakvih šest, sedam mjeseci. Mi smo počeli s nekakvim programom okupljanja nas Kordunaša u Zagrebu, iako nas ima tu negdje oko 10 000. Ti skupovi su bili, normalno, u početku kako to biva već, kao neke večerice sitne i pokazalo se to da su ljudi zainteresirani. Na tim skupovima, koliko ih je sada bilo ukupno † šest, zadnje smo imali doček Nove godine, bilo nas je po 150 ljudi. To je jako malo kolko nas ima. Ne znam koji je razlog, najviše su ljudi bili iz naše lađevačke župe, dakle, naših lađevačkih sela i okolice. Rakovac, to nam se nešto priključilo par ljudi, a ovi ostali, vjerojatno zbog toga što, ne znam, ili ne možemo s njima doć u kontakt ili oni misle da je to naše, samo naše regionalno. To nama nije bio cilj, stvarno, da budemo samo po selu, nego stvarno cijeli Kordun. Dakle, cijela bivša općina Slunj. U početku su, prije rata bile samo općina Slunj, znači nisu bili Rakovica, Cetingrad. Mi računamo, znači, na sve općine. Ne znam da ljudi ne žele ili ne znaju, možda i zbog neznanja, jer trebalo bi malo uložiti i reklame. Sve to su u pitanju financije. Mi naravno, nećemo ići u nekakve reklame javne, nego to između sebe pokušavamo. Na tom skupu se izrodila ideja da se ipak osnuje folklorno društvo jer u Zagrebu još Kordunaši se nisu pojavili, mislim na ovaj naš hrvatski dio

²⁴ Statut Kulturno umjetničkog društva "Lađevčani", donesen temeljem Članka 11. Zakona o udrugama (NN 70/97, 106/97 i 20/00), Karlovac 1. listopada 2000.

Kordunaša. To je bilo ranije u manjem dijelu, al to su ipak bili pravoslavni, pravoslavna društva koja su se pojavljivala, ne u samom Zagrebu, al su dolazili u Zagreb i oni su zapravo prikazivali Kordun. E sada je ipak došlo do nekakve ideje da osnujemo društvo. Društvo smo osnovali, imamo negdje oko 40 članova, imali smo prošle godine prvu smotru, ove smotre koje se održavaju u Zagrebu. Bilo je to dosta kratko, nekakve tri, četiri probe smo imali, al s onim što smo mogli smo izašli, s našim programom s Korduna, koje mi znamo, s tim smo i nastupili.

U nazivu se spominju Kordunaši. Što za Vas, odnosno za članove, znači to određenje Kordunaši? Odnosi li se to na geografski prostor ili ima drugo značenje?

Dragica: Pa znači, sam naziv † Kordun, kome sa to sviđjelo ili ne sviđjelo, bez obzira što to ima nekakve epitete koje je vuklo iz ranijih godina, ranijih tih područja, mi taj naziv možemo obraniti, odnosno možemo reći da Kordunaši nisu ono što su nekad ljudi mislili da jesu † pravoslavne vjere, nego da su i † Hrvati. I zapravo jesu. 80% hrvatskog življa živi na Kordunu. Zašto je to tako, zašto tako se tretira da je to srpski dio, ne znamo. Ne znamo, odnosno, da je većina tih 20% ipak uspjela nametnuti, jer evo, to se pokazalo, dandanas kad ja idem s našim društvom iz Lađevca, kad mi dođemo, recimo u Slavoniju, oni kad mi spomenemo Lađevac, pitaju naravno di je, jer to je jedno malo selo. Mi kaŹemo: To je kraj Slunja. Dalje pitanje: Di je to točno, koji je to dio, regija. Mi kaŹemo: To je Kordun. Onda malo pitanje: pa čekajte, šta vi niste pravoslavci gore? To smo mi sad doŹivjeli, mislim sad, unazad par mjeseci, dakle još uvijek naši ljudi ne znaju što je Kordun. Tko u Kordunu živi, tako da, a budući da Źelimo okupit sve regije, dakle i bivšu općinu Slunj, a to su Rakovica, Cetingrad, mi moramo tako se zvat, ne možemo drugaĉije.

Mislim da nam je jedino cilj, ako se budemo ovako zajedniĀki drŹali i na neki naĉin, kroz kulturu ili bilo koje druge aktivnosti, pokazati da Kordun nije ono što se nekad mislilo da su Kordunaši.

Jedan od razloga zašto je u Zagrebu osnovana ZaviĀajna udruga Kordunaša "Korana" jest i namjera da se Kordunaši i Kordun predstave Zagrebu, da iskaŹu svoj kulturni identitet, ali i da folklorom pokaŹu svoju etniĀku pa i nacionalnu pripadnost.

Kome biste to prije svega Źeljeli pokazati?

Dragica: Pa prije svega recimo to moramo pokazat u Zagrebu, jer je to centar. Tu moramo krenut. Neke akcije koje smo poduzeli mislim da su dale odjeka, a to je, recimo, prvi naŹ koncert u Zagrebu, a to je bio naŹ "Kordunski Uskrs" u crkvi sv. Katarine, gdje je bilo jako puno ljudi. Ne mislim na naŹe KordunaŹe, mi znamo otkud smo i što smo, ali ljudi koji su doŹli, koji su doista bili iznenaĹeni, nisu mogli vjerovat. Dakle, mi smo nastupili s tim koncertom, to je sakralna glazba. Mene su ljudi zaustavljali i pitali: GospoĹo, kako ste vi to uspjeli tako brzo nauĉit? Ja velim: Kako vi to mislite kako brzo? Jer te pjesme koje smo mi kao KUD izvodili, te sakralne, oni su vidjeli da je to nemoguće,

pogotovo to što je starija populacija s tim pjesmama nastupila. Pa nije to brzo, mi to znamo otkad smo rođeni, to mi nismo ni učili. Tako da je njih to isto iznenadilo, tak da ljudi još uvijek u Zagrebu i u našoj Hrvatskoj, nas još uvijek ipak nekako svrstavaju. Drugi koncert je bio u Zagrebu "Kordunski Božić" u crkvi na Trešnjevci. Isto je tako bilo, isto su ljudi se iznenadili, pogotovo tom sakralnom glazbom, kad smo se pojavili. Mislim da se tu razbija fama o tom nesretnom pravoslavnom Kordunu! Što nije isto, nije točno. Nemam ja ništa protiv njihove kulture, oni i svoju kulturu mogu, ali ne može se to tvrditi da je Kordun pravoslavni više.

Mislim da to ima odjeka i da se ljudi pomalo. Pa recimo u "Mimari" kad smo imali promociju CD-a, dosta ljudi je došlo. To je inače Pasijska baština organizirala, dakle, oni su isto bili zatečeni i nisu mogli vjerovat da je takvo još uvijek neznanje.

Tu su samo Kordunaši?

Dragica: Samo Kordunaši. Primamo mi druge, vrlo rado primamo i druge, ali zato nam se i udruga zove, htjeli smo objediniti, je li, cijeli Kordun. Nema smisla sad, bila je uoči rata jedna udruga, zvala se "Slunj i okolica". Nekako nam je to bilo ono, Slunj i okolica, ne baš, iako neki sad imaju protiv tog naziva Korduna, ali mi se ne možemo izboriti drugačijim načinom nego da pokažemo da mi jesmo Kordunaši. Svaka regija ima svoje ime. Tako i mi. Mi ne možemo to promijeniti. To je već povijesno ime. Jedino to se moramo potruditi dobro da ipak taj Kordun ne ostane tak da ljudi zapravo imaju percepciju da su to pravoslavci. Možemo tako samo što ćemo nastupati s pjesmama, plesovima, s koncertima i tako.

RAZINE IDENTITETA

Studija Jadranke Grbić *Identitet, jezik, razvoj* (1994) bila mi je osnovni teorijski okvir za ovaj rad. Autorica je na primjeru jezika jasno pokazala važne aspekte dviju čestih razina identiteta † etničkog i kulturnog, primjetivši kako "suvremene koncepcije **etnički identitet** veću uz pojam društvene grupe, ukoliko pod tim pojmom podrazumijevamo određenu društvenu strukturu, grupu koja je združena na osnovi biološke povezanosti ili nekih drugih posebnih društvenih odnosa" (Grbić, 1994:29). Nasuprot tomu, "kulturni identitet (vezan je) uz tradiciju, ukoliko pod pojmom tradicije shvaćamo akumulirano kolektivno iskustvo neke grupe (ekološko, prostorno, političko, religijsko, estetsko, kao i iskustvo vezano uz interakcije s drugim grupama)" (ibid.:29).

Prema autorici, etnički identitet je jedan od "faktora organiziranoga zajedničkoga života zajednice. U sebi sadrži niz elemenata, ali u osnovi se temelji na osjećaju pripadnosti i lojalnosti određenoj zajednici (subjektivna dimenzija). Ujedno podrazumijeva i niz različitih elemenata kulture koji predstavljaju individualni izraz kulturnih obrazaca članova jedne zajednice (objektivna dimenzija)" (Grbić, 1994:120).

"U sveukupnome identitetu svijest o pripadanju svome narodu, tj. etniĀki/nacionalni identitet, ima jednu od kljuĀnih uloga na individualnoj i kolektivnoj razini" (ibid.:29). Autorica na ovom mjestu etniĀki i **nacionalni identitet** spominje zajedno. Iako postoje razlike, ove dvije razine se Āesto preklapaju ili gotovo izjednaĀavaju na terenu. "Nacionalni identitet objektivno spada u dosta zamrġena pitanja, buduĀi da je sastavljen od brojnih drugih identiteta koji se ujedinjuju u nacionalni" (JeliĀ, 1999:42).

J. GrbiĀ smatra da etniĀki identitet, kao oblik viġeslojnog identiteta pojedinca ili zajednice, sadrŤava objektivnu dimenziju, "tj. ono spoznajno (objektivni kulturni sadrŤaj) i subjektivno, tj. ono emotivno (osjeĀaj pripadnosti i lojalnosti). Osim što su u meġusobnoj interakciji, obje su dimenzije u stalnome procesu promjena i nikada se ne pojavljuju u nekakvoj 'prvotnosti'. No, ono što je trajno jest to da se za njih vjeruje, misli i tvrdi da su to temelji zajedniġtva." Autorica ovdje upuĀuje na Andersonovo poimanje nacije kao zamiġljene zajednice (Anderson, 1990, prema GrbiĀ, 1998:182).

Jadranka GrbiĀ u svom radu (1994.) navodi ZoriĀevo tumaĀenje prema kojemu se promjenljivo povijesno podruĀje stvaranja identiteta "kreĀe u rasponu od mitskog do ideologijskog i u njemu su isprepleteni Āimbenici religijskog, rasnog, etniĀkog, profesionalnog i sl. karaktera. Identitet je, kao posljedica Āina poistovjeĀivanja, skup odlika (ili Āak temeljna crta) koje odreġuju subjektivnu pripadnost skupu uvjerenja, Āinjenja (ili ljudi) koji (i kojima se) pojedinca povezuju s odreġenom sredinom, ljudima, stvarima i dogaġajima i na taj naĀin ga obiljeŤuju" (ZoriĀ, 1991:196, prema: GrbiĀ, 1994:23). J. GrbiĀ poima identitet kao trajan proces, podvlaĀeĀi time znaĀaj trajanja, izgradnje i promjenljivosti identiteta. Taj se proces razvija, kako navodi nadalje GrbiĀ, oslanjajuĀi se na Epsteinova tumaĀenja, "podjednako kao fiziĀki rast, tijekom Āitava Ťivota", odnosno, "dogaġa se podjednako na svjesnoj kao i na nesvjesnoj razini, stoga nije lako toĀno utvrditi u kojoj toĀki dolazi do odluĀnog prijeloma" (Epstein, 1983:161-162, prema: ibid.:23).

Jedna od neuralgiĀnih toĀki u manifestaciji identiteta, odnosno u procesu identifikacije, jest polarizacija: Mi Ť Oni. Okviri vlastitog identiteta postaju jasniji što su razliĀitiji od Drugog, a pritom se Drugome najĀeġeĀe pridaju znaĀajke inferiornosti (u najrazliĀitijem smislu).

Na primjeru KUD-ova na Kordunu uoĀila sam nekoliko razina kolektivnog identiteta Ť na nacionalnoj/etniĀkoj, regionalnoj i lokalnoj razini. Razina identiteta koja u odreġenom trenutku postaje primarna, mijenja se ovisno o tome tko je Drugi pred kojim KUD nastupa, odnosno, pripada li drugoj lokalnoj, regionalnoj ili pak etniĀkoj zajednici.

Identitet se na nacionalnoj razini Āini ponekad *najĀitljivijim* jer se odnosi na okvire politiĀkih granica jedne drŤave. No, nacionalni identitet tek je jedna od razina individualnog i kolektivnog identiteta i ponekad ne mora biti dominantan i najvaŤniji, ili se moŤe isprepletati s puno drugih razina identiteta, podjednako vaŤnih za pojedinca ili

zajednicu. Sociolog Duško Sekulić razmatra krizne ratne trenutke i sukobe kao kontekstualne uvjete koji „...pojedince definiraju prema univerzalnoj pripadnosti (te) rezultiraju time da nacionalni identitet počinje zauzimati sve važnije mjesto u polju individualnih identiteta“ (Sekulić, 1997:49) i tu misao podvlači kao glavnu hipotezu svog teorijskog razmatranja suodnosa *prostora i identiteta*,²⁵ pretpostavivši kako "... među građanima Hrvatske postoji snažna identifikacija s hrvatstvom, tj. da nacionalni identitet po početku sukoba počinje zauzimati važnije mjesto u polju identiteta (Ibid.). Po povratku iz progonstva na oslobođena područja Korduna, u samostalnu Hrvatsku, hrvatsko stanovništvo postupno obnavlja svoj kulturni život, pretežno putem neformalno osnovanih, a kasnije i formalno registriranih KUD-ova. U Hrvatskoj su se u prvoj polovici devedesetih god. 20. st., dogodile velike promjene u strukturi stanovništva, kao posljedica masovnog iseljavanja stanovništva i odlaska u progonstvo za vrijeme rata. Neravnomjeran odnos lokalne i regionalne moći između dviju etničkih skupina (hrvatske i srpske) prije rata poticao je tenzije, koje slabljenjem institucionalnih moći na razini cijele države, dovode do etničkog sukoba. Proglašeno stanovništvo se na područje Korduna počinje vraćati 1995. godine, nakon završetka Domovinskoga rata.

Aspekt stvaranja nove države nezaobilazan je dio za uočavanje promjena odnosa lokalnopolitičke moći. U izmijenjenoj političkoj situaciji nakon rata srpsko se stanovništvo vratilo na Kordun tek u prepolovljenom broju. U traganju za *vlastitim, izvornim, hrvatskim, starinom* KUD-ovi u svoj rad kao glavni izvor starih tradicijskih pjesama i plesova uključuju starije žene koje imaju neposredno iskustvo izvođenja tih pjesama i plesova u prošlosti.²⁶ Međutim, kako kazivači primjećuju, iako zabranjeno jer se percipiralo kao *hrvatsko*, sve se to usmenom predajom ipak očuvalo.

Promjene na političkoj razini donijele su promjene na kulturnoj razini i u poimanju tradicije i elemenata te tradicije koji bi bili najadekvatnijim simbolima identiteta, prije svega ÷ nacionalnog identiteta, *hrvatstva*. Ti elementi su, primjerice, kola, pjesme, tamburice *samice*, što se danas njeguju u okvirima KUD-ova, a isključuju se i zaboravljaju svi oni kulturni elementi koji se percipiraju kao dio srpskog kulturnog inventara (*Užičko kolo, Moravac*). Izgubivši svoju prvotnu funkciju u *izvornom* kontekstu, elementi kulture koji se koriste kao označitelji hrvatskog identiteta (nošnja, određeni plesovi, tamburice *samice* s trobojnicama i hrvatskim grbom, *ličke* kape Lađevčana s hrvatskim grbom) preneseni su u okvire folklornih društava i na pozornicu kao neizbježna *uniforma* na nastupima. Time postaju sredstvo komunikacije i simboli identifikacije.

Razine identiteta nisu čvrsto odijeljene i međusobno se stalno isprepliću. Svaki pojedinac, kao i zajednica, pojedinu razinu identiteta intenzivira s obzirom na to spram

²⁵ U radu *Prostor i identitet* iz 1997. godine.

²⁶ U razdoblju prije Drugoga svjetskog rata kola su se naročito plesala pred crkvom, a *hrvatske* pjesme su se nakon Drugoga svjetskog rata često pjevale skriveno i tiho u kućama, u krugu obitelji.

koga se identificira.²⁷ Nije isključeno da bi već idući odlazak na teren ponudio drukčije podatke i pokazao neke promjene u intenzitetu pojedinih razina identiteta. Identitet je stalno promjenljivi proces, a njegovo intenziviranje ili mijenjanje podložno je društvenim i političkim promjenama.

Na temelju analize prikupljene građe primijetila sam da su se bitne promjene u osjećaju identiteta dogodile nakon Domovinskoga rata. Prijeratni identitet među hrvatskim stanovništvom bio je nacionalni, međutim, potisnut i neizražavan u javnosti niti u okviru djelovanja tadašnjih KUD-ova. Temeljen je bio prije na osjećaju pojedinca nego zajednice koja bi javno iskazivala taj svoj osjećaj pripadnosti. Stvaranjem samostalne države dogodilo se određeno *premještanje* u identitetu. U progonstvu i po povratku postaje jako izražen nacionalni identitet te su pojedina kola i pjesme koje su "do jučer" bile nepoželjne ili zabranjene za izvođenje (jer su izražavale, ili su tako percipirane, objektivno ili subjektivno) hrvatsku nacionalnu pripadnost, prvi put javno izvedene po povratku na oslobođeno područje nakon završetka rata u samostalnoj Hrvatskoj. To je bila jaka nacionalna poruka na netom oslobođenom području. S naglaskom na to da su *hrvatske*, upravo su te pjesme postale dijelom glavnog repertoara hrvatskih KUD-ova devedesetih godina.

Marijana Obrovac iz Slunja se sjeća trenutka kada se simbolično otplesalo kolo u tek oslobođenom Slunju i njima je to tada puno značilo.

Dragica: Da, u oslobođenom Slunju svakako, toga se sjećam i ja, i čisto drugačije smo to mogli osjetiti i doživiti iz toga kraja, nego oni koji su tamo došli. Pogotovo naši dečki kad su došli prvi i došla je, ne veliki brojevi, ali došlo je dosta žena, u pratnji svojih dečki. I onda je to bilo čisto drugačije. Drugačiji poriv zaplesat konačno nešto naše..

Sjećate li se što su zaplesali?

Dragica: Ja mislim da su oni više pjevali. "Janje moje", šetano kolo, nema drugog šetanog, nego "Janje moje". To je bilo oko Božića, da.

S vremenom je intenzitet nacionalnog identiteta zamijenio jaki intenzitet regionalnog identiteta, ali koji u sebi sadržava poruke o nacionalnoj/etničkoj pripadnosti. On se manifestira u kontekstu ostalog dijela Hrvatske, dakle u okvirima nastupa u drugim regionalnim zajednicama, gdje se predstavljanjem izabраниh elemenata tradicijske kulture

‡ pjesmom i plesom, želi pokazati da jesu Hrvati, ali i da jesu *Kordunaši*.

Kad se kaže Kordunaši, šta smatrate pod tim, tko su Kordunaši?

²⁷ "Osjećaj identiteta je individualan, ali podrazumijeva osjećaj pripadnosti kolektivu (...), tako da su ova dva osjećaja u stalnome prožimanju" (Grbić, 1994:23).

Pero Hodak: (stanka) *Sumnjivo pitanje, teško pitanje. Ovde za sam ovaj dio ovde, tu ne daju da smo Kordunaši. Jer obično* (stanka)

Tko vam ne da?

Pero Hodak: *Tko to? Ovi na šanku i tako. Kordunaši, pravi, ovi domaći ovde kažu da mi nismo Kordunaši, da mi pripadamo Lici, da Kordun tamo ide nešto prije Slunja prema nama pa onda prema Karlovcu, osobito desno prema Vojniću, Topuskom, Glini. Taj je dio Kordun. A mislim da smo mi negde prava Lika. A ima tu isto nešto što se je li u to vrijeme, od Drugog rata naovamo, Kordun smatrao samo srpskim. Pa sad hrvatski živalj nije baš ljubitelj tog. (...)*

Dugo godina poslije Drugog svjetskog rata, pogotovo prije Drugog svjetskog rata, ovi dijelovi su ovde, ljudi su imali su nekakav centar u Otočcu. Nisu pripadali naovamo prema Karlovcu, prema Glini. Poslije od Drugog svjetskog rata rekli su ž Korana, od Korane ovo dalje vam je dalje Lika, vi pripadate Slunju i to je Kordun, jel! Otada. Starije ljude kad upitate, neće vam niko reć ž "E da, mi smo Kordunaši."

A kako se vi osjećate?

Jelena Svetić: *Pa mi ne razmišljamo* (smije se).

Pero Hodak: *Meni je žena Kordunašica i ja sam Kordunaš* (malo se pravi važan). (J. Svetić se smije.)

Pritom se nastoje "obrisati" stereotipne predodžbe o "primitivnom", "brdskom" mentalitetu stanovnika Korduna, ali i *pogrešne* predodžbe da i danas na Kordunu žive pravoslavci (Srbi). U izmijenjenoj političkoj situaciji i nakon rata naziv pravoslavci²⁸ je za tamošnje hrvatsko stanovništvo poprimio dodatno pejorativno značenje i otvorila se potreba da ostalom dijelu Hrvatske putem nastupa svojih KUD-ova pokažu da oni to nisu.

S druge strane, u kontekstu svoje regionalne zajednice, *Kordunaši* se lokalno identificiraju. "Folklorni susreti Korduna" su regionalna godišnja manifestacija na kojoj je osim osjećaja regionalnog zajedništva i pripadnosti jako izražen lokalni identitet. Tu

²⁸ *Joso: To je bilo jedno s drugim. Mi smo zapravo govorili njima ž pravoslavci jer smo mi to tako od naših starijih čuli.*

Dragica: Jer su oni pravoslavne vjere. Ne Srbima, nikad niko njih prije nije smatrao Srbima.

Joso: Da su prije, kad je ko nekom rekao ž ja sam Srbin, to je bilo uvredljivo jer odmah automatski nacionalnost se provocira! Kad je rekao da je Srbin.

Dragica: Što se tiče vjeroispovijesti, Hrvati su svi bili katolici manje-više, a pravoslavci, ja ne znam di su oni bili i ja ne znam koliko su oni uopće držali do svoje vjere. Uopće oni, oni su to možda kod kuće, a recimo njihova crkva je bila u Slunju, ona je tamo u centru napravljena, ja tamo nikad nisam vidla da su oni zalazili u nju. Al naše su crkve bile pune. Znači, ja mislim da podsvjesno oni nisu ni znali di pripadaju dok ih nisu drugi gurali. Mi njih nismo doživljavali kao Srbe jer oni ne mogu bit Srbi ako su tamo rođeni i korijene vuku, ne znam, generacije i generacije tamo žive! Kako mogu biti? Otkud? Zato smo ih zvali ž pravoslavci. U Bročancu ih gore imamo.

nastupaju svi KUD-ovi s Korduna, od kojih svaki potjeĀe iz drugog mjesta. KUD-ovi imaju razliĀitu nošnju, repertoar pjesama i naĀin izvoĀenja. Ti se elementi percipiraju kao specifikum samog mjesta u odnosu na druge lokalne zajednice i njihove KUD-ove.

Spomenute stereotipne predodĀbe o mentalitetu *Kordunaša* odnose se na uopĀena tumaĀenja pripadnika drugih regionalnih zajednica Hrvatske, prema kojima *Kordunaš* oznaĀava primjer *ratniĀkog, zaostalog mentaliteta*. UzreĀicu *Na Kordunu se i prozori peru sjekirama* kazivaĀi su u razgovoru spomenuli nerado kako bi primjerom objasnili na koji se naĀin drugi (koji nisu sa Korduna) izruguju stereotipno zamišljenom *Kordunašu*.

Ima li Kordun svoj simbol, suvenir, npr. onaj suvenir Ź sjekira?

Dragica: *To inaĀe, to ovaj jedan naš radi u Kordunu, sjekiricu i panj. To znaĀi, ha Źta to znaĀi, da mi od toga smo Źivjeli. Sjekira i panj, to je neŹto Źto je uvijek bilo prisutno. Drvo i dan danas koristimo kao ogrjev, koristimo za gradnju kuĀe, uvijek smo to drvo koristili...*

Vidjela sam na Kordunu da ljudi imaju taj suvenir u kuĀi, a i vi imate dva takva suvenira ovdje u Zagrebu.

Dragica: *Da, ovaj je iz LaĀevca. To se drva sjeĀu s tim, a to se joŹ dandanas koristi. Jer mi imamo drvene peĀi i ta sjekira jednostavno mora bit prisutna. I baŹ je Źgodno. I panj isto. Ovo je slunjski. Opet je sjekira i panj! Samo malo drukĀiji.*

Znate li Źto se stereotipno govori za Kordun i sjekire?

Dragica: *Ah, da. Da su se brisali prozori sa sjekirama.*

Joso: *Ratovalo se uvijek, uvijek je jednostavno bilo prisutno.*

Dragica: *Da, ipak je to jer su preko Korduna svi ratovi proŹli. Od Turaka do...*

Tko je to govorio za koga?

Dragica: *Ha, ima ova knjiga o LaĀevcu pa tu ima i povijest LaĀevca lijepo napisana, evo, joŹ moĀete vidjet, tu su i obiĀaji opisani, to je ovaj naŹ Źupnik stvarno... A tu imate i povijest i tu sam ja negdje vidla tu uzreĀicu. Da, ta je uzreĀica zapisana. On je to vadio iz svega Źto je mogo naĀ. Ova knjiga je dovrŹena 85-te. Ja ne znam kak je ta poslovice zapravo ispala.²⁹*

²⁹ U monografiji LaĀevca Źupnika Zdenka Skendera (1985.), koju Dragica navodi, zapisana su njegova zapaĀanja o Źupljanima u poglavlju *Karakter, mentalitet i Āud LaĀevĀanina i Kordunaša*, gdje se osvrĀe i na burnu ratnu proŹlost Korduna i spominje kako je to ostavilo traga na "karakteru, mentalitetu, ponaŹanju, obiĀajima i Źivotu ovog Āovjeka, patnika i muĀenika" (Skender, 1985:150). ProĀitani tekst o *Kordunašu* na "Kordunskom Uskrsu" u Zagrebu preuzet je iz Skenderove knjige. Skender u svojoj knjizi opisuje: "KordunaŹ (i LaĀevĀanin) je Āovjek naoko hladan: ne pokazuje svojih Āuvstava pa se zato i Āini surov, grub, izdrĹljiv, vojniĀkog vladanja, u druŹtvu i obitelji strog i viŹe zapovjedniĀki nego intiman i prislan" (ibid.:150).

"LaĀevĀanin je na Kordunu uvijek bio na bojiŹtu, na ratiŹtu, na fronti. Jednom je rukom drĹao plug, a drugom puŹku. Otud i uzreĀica: 'Na Kordunu se i prozori briŹu sjekirama, a lampe gase kuburama.' Ovaj

Joso: *Ne znam, ma to je, nekad su Kordunaši te Turke, nekad...*

*"Tristogodišnje ratovanje s Turcima na ovom području udarilo je neizbrisiv pečat i ostavilo duboke tragove na karakteru, mentalitetu, ponašanju i običajima ovog čovjeka. Kordunaš je uvijek bio: "Na rat, na boj!" Jednom je rukom držao kruh, a drugom pušku. Otud i uzrečica: Na Kordunu se i prozori brišu sjekirama. Kordunaš je čovjek naoko hladan pa se zato čini surov, grub i vojničko hladan. Dok je u krugu obitelji više intiman i prislan."*³⁰

Šimun Vlahov u svojoj putopisnoj knjižici (1938.) napisanoj za vrijeme putovanja po Kordunu opisuje *temperament Kordunaša*:³¹ "Naš hrvatski Kordunaš je živog temperameta, često neoprezan te momentalno plane i u svojoj jarosti nastrada počinivši kakovu povredu tijela svog bližnjeg pa bilo i najbližnjeg. Kordunaš je nepopustljiv po tvrdoglavosti te je više sličan temperamentom Crnogorcu, dok je Ličanin sličan temperamentom Hercegovcu. Ovi naši gorštaci su više otvorene naravi. Ličanin je ipak više oprezan od Kordunaša. Ovaj naš Kordunaš je potomak svog ratobornog pretka, koji je nekoliko vjekova proljevao svoju krv proti Turčinu" (Vlahov 1938:57-58).

Na regionalnim nastupima se nastoje istaknuti lokalne značajke pojedinih mjesta s Korduna. Tako se ističu razlike u nošnji i lokalne varijante pjesama. Te elemente svi kazivači ističu kao kriterij razlikovanja spram susjednog lokalnog Drugog. U tom se slučaju može govoriti o **lokalnom identitetu**.

Dragica: *Dobro, sad, to baš nije izvorno, to smo mi sada par pjesama onako prilagodili svakom društvu. Pa, ne znam, Cetinograd, oni dođu s nekakvom svojom u kojoj se baš spominje Cetinograd, Lađevac sa svojom i tako, al kažem, to smo mi nešto složili, to nije otprije. Nekakva pozdravna pjesma il kratka pjesma, pa se onda ubaci da se baš istakne iz kojeg se mjesta dolazi.*

vojnički mentalitet i dresura bili su sve do nedavno jako naglašeni, a i sada se osjećaju, premda u mnogo blažoj formi. Govorili su stariji svećenici mlađima: "Kordunaš razumije samo ako mu se zapovijeda" (ibid.:150).

U daljnjem tekstu župnik ističe ulogu katoličke crkve u promjenama u mentalitetu Kordunaša: "Sve te surovosti, divljaštvo i tamne porive u čovjeku Crkva je stoljećima suzbijala i čovjeka Kordunaša i Lađevčanina nastojala oplemeniti. Neki su loši običaji (npr. otmica djevojaka) i poroci tim nastojanjem iskorijenjeni, a drugi su se znatno smanjili" (ibid.:151).

³⁰ Tim je pročitanim tekstom u crkvi sv. Katarine u Zagrebu na uskršnjem koncertu "Kordunski Uskrs" u okviru *Pasijske baštine* opisan Kordunaš. Tekst je mlada voditeljica pročitala između nastupa pjevačkih skupina iz dvaju KUD-ova sa Korduna. (VHS, "Kordunski Uskrs", 3. travnja, 2001.)

³¹ Pored stereotipnih, uopćenih opisa, zanimljivo je da na jednom mjestu Vlahov spominje *hrvatskog Kordunaša* i to je ujedno jedino spominjanje *hrvatskog* na koje sam naišla u literaturi o Kordunu. Međutim, već se u daljnjem tekstu više ne spominje, već se navode istaknute osobe srpske nacionalne pripadnosti: "U borbi davao je Kordun dobre vojnike, časnike i generale kao Boroevića, Radića itd. Ako Kordun nije dao istaknute književnike kao Hrvatsko Zagorje, Dalmacija, Slavonija i Lika, on je dao jednog najistaknutijeg političara Svetozara Pribičevića, koji je zaslužan pri stvaranju kraljevine Jugoslavije. Braća Pribičevići su najistaknutiji Srbi prečani, puni duševne energije, borbeni i neustrašivi. Takve je naravi uglavnom pravi Kordunaš" (Vlahov, 1938:57-58).

KUD "LaĀevĀani" ima pozdravne stihove kojima se ističe naziv sela iz kojega dolaze:

Hvaljen Isus, dragi ZagrepĀani,
Pozdravljaju sve vas LaĀevĀani.
Iz LaĀevca mi smo došli amo
Sretan BoŤić da vam Āestitamo.

Ili pjesma jednostavno zapoĀinje stihovima (u kojima se ističe i *hrvatsko*):

Oj, LaĀevac, selo moje malo,
hrvatsko si bilo i ostalo.

Ili:

LaĀevac je naŤe rodno mjesto,
u kojem se sastajemo Āesto.

"Folklorni susreti Korduna" su regionalna godišnja manifestacija na kojoj nastupaju sva hrvatska folklorna druŤtva s Korduna. Svake godine se odrŤavaju u drugom kordunskome mjestu. Prvi "Folklorni susret" odrŤan je u Rakovici 2000. godine, a iduĀih godina u Cetingradu, LaĀevcu, Slunju i Hrvatskom Blagaju.

Folklorna skupina iz Vaganca 2002. godine je zapoĀela svoj nastup na "Folklornim susretima Korduna" pjesmom koja zapoĀinje sa:

Oj, Vaganac!

KUD "Izvor" iz Rakovice sa:

Oj, Rakovice!

KUD "Korana" iz Slunja sa stihovima:

Slava tebi, Slunju grade!

Kada se, dakle, nastupa unutar vlastite regije, svaki pojedinaĀni KUD ističe vaŤnost vlastite lokalne pripadnosti. Osim toga, pjevaju se pjesme koje se prepoznaju kao specifiĀne upravo za mjesto iz kojega KUD dolazi. To podrazumijeva razliĀitost od ostalih mjesta s Korduna. Tada se u pjesmama ne spominje Kordun ili *kordunsko*, jer se ionako osjeĀa regionalno zajedniŤtvo. Tu se susreĀu ljudi iz raznih mjesta jedne regionalne zajednice i meĀusobno se uglavnom i poznaju. Nema izrazito razliĀitih regionalnih Drugih kojima bi se slale poruke o pripadnosti Kordunu kao regiji. Tom se prigodom, dakle, KUD-ovi svojim nastupima lokalno identificiraju.

Dragica: *Ljudi se tamo znaju. Oni Āim se zasvira, kaŤu: Ovi su iz LaĀevca. Mislim, to prepoznaju se odmah. Jer malo je ipak drugaĀije. Ne znam po Āemu, ali domaĀi, oni*

točno prepoznaju. Čak ne moraju ni čuti točno pjesmu, ali kad se zasvira, oni točno mogu locirati. Recimo, Cetingrad je više na svoj način, prema Bosni i to se osjeti u njihovim pjesmama, malo razvlačenje. Rakovica malo naginje na Liku, dok ova sredina recimo, Slunj, to je ipak grad, to je drugačije, ipak malo gradskog utjecaja ima, dok Lađevac i Cvitović, kao rubna sela, već na neki način imaju svoj dio. Imamo zajedničkih kola dosta, plešu Kukunješće i Đipac i Slunj i Rakovica i Cetingrad, al drugačije! I koraci i sviranje! Negdje su dva puta, negdje jedanput. I melodija i koraci potpuno.

Joso: *Od sela do sela sve je drugačije!*

KUD-ovi često putuju na nastupe izvan svoje regije. Kada gostuju izvan svoje regionalne zajednice, vlastitu kulturu u nastupu na neki način unificiraju. Time se postiže čitljivost onoga što žele pokazati Drugomu kojemu se predstavljaju. Pjesme i plesovi se tada predstavljaju kao *kordunski*. Istodobno se često na samom početku nastupa otpjevaju pozdravni stihovi u kojima se naglašava regionalna pripadnost Kordunu. Tu je riječ, dakle, o jakoj izraženosti **regionalnog identiteta**.³²

Na nastupu KUD-a "Lađevčani" u Zagrebu otpjevani su pozdravni stihovi:

Hvaljen Isus, Zagrepčani mili,
živi, zdravi i veseli bili.
Mi smo došli iz Korduna k vama,
ovu smotru proslaviti s vama.

Primjerice, kada biste se nekom predstavljali i rekli da ste Ličani radi boljeg razumijevanja, bi li to bio kompromis koji vas ne bi smetao?

Dragica: *Nećemo reć da smo Ličani nikad.*

Joso: *Onda to nije istina.*

Dragica: *Onda je to nešto drugo. Mi se prikrivamo pod nekog, a ako smo se morali dosad prikrivat, a mislim da sad to moramo se jako, jako borit da se ne prikrivamo. Inače nas tu u Zagrebu svi zovu Ličanima. Al mi nismo Ličani. Još uvijek: Vi ste Ličani. Nismo.*

Ima li to † Ličani - pogrđan prizvuk, kao često † Kordunaši, ili ne?

Dragica: *Nije to u pogrđnom smislu, nego sad više i naši ljudi se, jer prije ih to možda i nije smetalo što su im neki rekli da su Ličani. Bolje bit Ličanin nego bit*

³² "Hrvatske su regije zemljopisno ponajprije prilično različite. Razlikuju se kulturom, ali i poviješću koja ih je oblikovala. Dijelile su ih granice moćnih država; u njima su se susretali i sukobljavali, ali i prožimali utjecaji suprotnih i obično neprijateljskih političkih sila te međusobno ne baš prijateljskih religija. Ipak, ili možda baš zato, regije kao kulturni i politički entiteti posjeduju nespornu samosvjesnost. Ta je samosvjesnost izronila i u novoj samostalnoj nacionalnoj državi jer se ona † pod geslom nacionalnog jedinstva † odmah ustrojila vrlo centralistički i pokazala jasnu težnju za oktroiranjem jednoobraznog nacionalnog identiteta" (Rihtman-Auguštin, 2001:110-111).

Kordunaš! Iako u Lici isto ima mješovitoga, al ipak Lika je, se znalo da ima hrvatskog. I to nije tako bilo...

Joso: *Tu se išlo s tim ciljem da se to posrbi, ĉitava Hrvatska.*

Dragica: *A sad, nakon Domovinskog rata mislim da naši ljudi kad neko kaŤe Liĉanin, mislim da neĉe pristati na Liĉanin jer mi njima objašnjavamo da mi nismo ipak Liĉani, mi smo ipak Kordunaši. Mislim da to treba na tome i dalje raditi jer mi (imamo) svoj identitet, ne smijemo ga tajiti. Nema razloga da mi sad to skrivamo.*

U navedenoj studiji J. Grbiĉ (1994.) prouĉava "njegovanje i razvijanje materinskog jezika i jeziĉne kulture" kao elemente i izraze etniĉkog i **kulturnog identiteta**. U svom sam studijskom radu njegovanje i razvijanje poslijeratne kulturne aktivnosti

KUD-ova na Kordunu promatrala kao izraz etniĉkog, regionalnog identiteta i lokalnog identiteta, ali i kulturnog koji se prepleĉe sa svim navedenima.

Ludwig Bauer se u svome tekstu (2001.) bavi pitanjima kulturnog identiteta na primjeru pripadnika njemaĉke manjine u Hrvatskoj. Razmatra kulturni identitet na dvjema razinama Ť kolektivnoj i individualnoj. Primjerice, njemaĉki duh u Hrvatskoj moŤe se izraziti, kaŤe autor, "njegovanjem svog kulturnog identiteta, kulturnog nasljeĉa i svojom kulturnom ili duhovnom produktivnošĉu; (...) U tome smislu kulturno djelovanje postaje dijelom kolektivnog identiteta pa se i taj kolektivni identitet moŤe shvatiti kao kulturni identitet" (Bauer, 2001:146). Kulturni identitet pojedinca pak "nije lako razluĉiti od sudbine pojedinca koja je zadana pripadnošĉu" (ibid.:148). Nadalje autor pojašnja kako svaki pojedinac "ima šansu svojim ponašanjem reakcijama, odlukama i razmišljanjem, dopuniti, odnosno dodatno definirati taj svoj identitet" (ibid.). Dalje se u tekstu u tom smislu autor koristi metaforom "individualne intelektualne prtljage", koja u zadanom životnom kontekstu, taineovski shvaĉenom kao zadanost, "takvog pojedinca ipak ĉini izuzetnim u svom okruŤenju" (Bauer, 2001:149).

FOLKLOR I FOLKLORIZAM

Dunja Rihtman-Auguštin je razlikovala znaĉenja "folkloru kao izraza preteŤno izvorne narodne kulture koji funkcionira u izvornom kontekstu svoga nastanka" te "folkloru iz druge ruke, koji nastaje kad se folklor prenosi u neku drugu sredinu,³³ izvan svojih izvornih funkcija, dakle na scenu, u industriju zabave i turizma, ĉak i u politiĉki život" (Rihtman-Auguštin, 1991:81).

³³ Dunja Rihtman-Auguštin spominje Hermanna Bausingera kao "promotora teorije o folklorizmu kao drugoj egzistenciji folkloru" (Rihtman-Auguštin, 1991:81).

U istom radu Dunja Rihtman-Auguštin se osvrnula na termin *folklorizam*, smatrajući tek donekle prihvatljivim folklorizam označiti "kao pojavu koja nastaje pri prenošenju izvornog folkloru u situaciju izvornog konteksta" (Rihtman-Auguštin, 1991:81). Autorica je smatrala da isto tako "nije moguće jednoznačno govoriti o folklorizmu kao lažnom identitetu" (Rihtman-Auguštin, 1991:82).

Maja Povrzanović u svom radu o istraživanju pokladnih običaja u Turčičeu značenjski jasno razgraničuje dva pojma: *folklor* i *folklorizam*, ali i upućuje na međusobno prožimanje tih dvaju pojmova u "paralelnoj egzistenciji" pa se zapravo ne može reći kada i gdje prestaje folklor i nastaje folklorizam i obratno (Povrzanović 1988:26). Postavlja se pitanje što folklor i folklorizam jesu. Tim su se pitanjima već niz desetljeća bavile ponajprije angloamerička i europska folkloristika, ali i druge srodne discipline kao što su etnologija i etnomuzikologija. No za ovaj rad smatram da je važno istaknuti dvije značajke folkloru, ako ga shvatimo na dva moguća navedena načina koja je ponudila Dunja Rihtman-Auguštin: njegovu *prvobitnu* funkciju i današnju izmijenjenu funkciju, koja se ostvaruje ponajviše u okvirima KUD-ova. Oživljavanje običaja koji danas postoje u svom folklornom obliku još je 70-tih godina Levi-Strauss nazvao *sekundarnom funkcijom*, "koja se održava samo zbog otpora grupe da se odrekne neke navike". Sekundarnu funkciju razlikuje u odnosu na nekadašnju *primarnu funkciju* koja "odgovara aktualnoj potrebi društvenog organizma" (Lévi-Strauss, 1977:24).

Ples, pjesma i običaji, koji se danas percipiraju kao *tradicijski*, nekad su bili (javno ili skriveno, ovisno o ideološkom i političkom kontekstu) u svojoj *primarnoj* funkciji. Danas se održavaju u okvirima KUD-ova i njihova se funkcija bitno izmijenila. Prenijevši ples ili pjesmu na scenu, obukavši tradicijsku odjeću (nošnju) koja se danas više ne oblači, izvođenje formalno istih radnji poprimilo je potpuno novo značenje i svoju novu sekundarnu funkciju.

Izabrane elemente tradicijske kulture KUD-ovi rabe i predstavljaju kao specifične za zajednicu kojoj pripadaju, koju žele predstaviti i s kojom se identificiraju. Levi-Strauss ovdje nije mislio konkretno na folklor, ali njegova bi se tumačenja mogla primijeniti onda kad se nastoje utvrditi dvije temeljne značenjske razine egzistiranja nekog običaja, plesa i pjesme. Vremenski i prostorno izmješteni iz svojih primarnih funkcija, danas *tradicijski* običaj, ples i pjesma postoje gotovo isključivo u okvirima KUD-ova.

Putem folkloru se uspostavlja odnos između izvođača (KUD-a) i promatrača (publike). Taj je odnos izravna komunikacija (Strobach, 1982:22) s publikom. Komuniciranje jest proces razmjene poruka. Predstavnici KUD-ova o svojim nastupima i djelovanju KUD-ova govore vrlo ozbiljno, odnosno, ne nastoje svoje djelovanje objasniti kao zabavu i druženje, već ističu važnost svoga djelovanja putem KUD-a kao načina prenošenja poruke o tome tko su i odakle dolaze. Dragica i suprug Joso su to tijekom razgovora više puta istakli kao primarnu važnost njihova djelovanja u KUD-u:

Dragica: Ne, to nije (zabava), u ovom sluĀaju poslije rata, mislim da su ta društva zapravo Kordun i digla i skinula ljagu sa tog ruĀnog epiteta (Kordunaši ų pravoslavci). Samo ta društva. Mislim da nije bilo tih društava, ne znam kako bi se to dogodilo, na koji naĀin, jer mi ne moĀemo tako masovno nigdje doĀ, moĀete pojedinaĀno, to bi trebalo joĀ puno, puno vremena. To se pokazalo, i dosta medijski nas prati i Hrvatski radio i televizija. Da nije društva, vjerojatno ni oni ne bi imali potrebe dolazit, snimat i istraĀivat. ZnaĀi, ipak su ta društva bila i ta koja su uspjela ljude i prikupit da tamo doĀu da vide ųto se to tamo dogaĀa. Svakako u tim druųtvima treba nastojat da se koliko mogu odrĀe, koliko se mogu proųirit. Znam da je to teųko, ali ovi koji sad, moraju se drĀat. To im svaki put naglaųavam i kaĀem svim druųtvima. I svojima u LaĀevcu, i ostalima.

Tako kaĀem, zaųto sam ja tim ljudima pomogla, sad kad dolazim svima i svim tim mjestima, dajte probajte sad kad moĀete i imate vremena, koliko ih joĀ ima starijih ovih, oni vam joĀ jedino mogu pokazat. Kad njih ne bude, mi neĀemo imat od koga to nauĀit. Pogotovo ųto je Kordun takav kakav je, znaĀi, svi su ratovi preųli preko njega, na ųalost je i ovaj Domovinski uĀinio ovo svoje, ljudi su se raselili, mislim da se nije vratilo niti 40% stanovniųtva, to je straųno puno.

RijeĀ je o poznatoj binarnoj opoziciji Mi ų Drugi i o nastupima kao naĀinu komunikacije, jer se Drugome neųto poruĀuje. Djelovanje KUD-ova ima funkciju druĀenja, okupljanja i zabave, ali isto tako okupljanje skupine ljudi u KUD-u i nastupi KUD-ova su sredstvo komunikacije i identificiranja s onime ųto Ālanovi KUD-a jesu, ali i odvajanje od onoga ųto nisu. KUD-om se ta poruka ųeli pokazati, a prenaųa se svjesno putem odreĀenih elemenata tradicijske kulture, koji tako postaju simbolima jer izraĀavaju pripadnost, odnosno, nepripadnost neĀemu.³⁴ Tko je taj komu KUD neųto poruĀuje i ųto je stvarni sadrĀaj i znaĀenje poruke?

Dragica: Ako budemo izaųli iz Korduna s naųim pjesmama i plesovima, jedino Āemo tako dokazat da smo mi Hrvati! A u Kordunu se mi moĀemo sakupljat koliko hoĀemo jer ipak manji broj Āe ljudi tamo doĀ, vidjet i imat moguĀnosti saznat. ZnaĀi, moramo izaĀ iz Korduna i moramo ųto ųire, Āitavoj Hrvatskoj, okolo, putem tih folklornih skupova, nastupa, na televiziji, na radiju, na svim mjestima gdje se moĀe jednostavno to tako negativno ime izbrisat.³⁵ A moĀe se samo tako na ųiroj razini. Ne moĀe se nikako u svom dijelu zakukuljiti i moĀemo mi tam pjevat koliko god hoĀemo, to Āe mali broj ljudi vidjet i Āut.

Da bi se opisao neki Āin komunikacije treba, prema H. D. Lasswellu (1951) odgovoriti na pitanja: tko, ųto, kome, kojim kanalom (kako) i s kojim uĀinkom (zaųto). Ako

³⁴ Vidi o simbolima identiteta u poglavlju *Elementi tradicijske kulture kao simboli identiteta* u ovom radu.

³⁵ Dragica misli na pejorativna znaĀenja koja ostali dijelovi Hrvatske pripisuju nazivu *Korduna*. Vidi o tome u poglavljima: "KulturnoumjetniĀka druųtva na Kordunu" i u poglavlju "Razine identiteta".

djelovanje KUD-ova s Korduna shvatimo kao način prenošenja poruke, kao komunikacijski čin, onda bi se na navedena temeljna pitanja moglo odgovoriti na sljedeći način:

- TKO? Hrvatska folklorna društva † KUD-ovi s Korduna
ŠTO? Izabrane elemente tradicijske baštine (pjesme, kola, plesove)
KOME?. Ostalom dijelu Hrvatske
KAKO?. Nastupima uživo, na radiju ili televiziji te snimanjem materijala (tonski, vizualno)
ZAŠTO? Da iskažu prije svega svoj regionalni i etnički identitet, da izbrišu stereotipno pejorativna značenja naziva *Kordunaš* i da pokažu da nisu *pravoslavci*, već da su Hrvati.

J. Grbić ukazuje na komunikacije kao ključan aspekt za stvaranje identiteta, pri čemu se određujemo naspram drugih u sličnostima, ali i razlikama među zajednicama: "Budući da etnički identitet sadrži u sebi pokazatelje zajedničkog i istoga ("mi") te pokazatelje različitoga ("oni"), on je istodobno sredstvo komunikacije i sredstvo raspoznavanja među pojedincima i grupama. Drugim riječima, identitet ovisi koliko o sličnostima, toliko i o različitostima. Izražavanje i isticanje identiteta predstavlja dakle i zamišljanje (u smislu Andersonove koncepcije) i prikazivanje sebe samih kao kulturno različitih od drugih upotrebom onih aspekta kulture koje je neka zajednica "odabrala" kao razlikovna obilježja radi označavanja svoje posebnosti" (Grbić, 1998:182).

KUD-ovi izabiru određene elemente kulturne baštine za svoj repertoar putem kojih se identificiraju kao različiti od onih Drugih pred kojima nastupaju i te elemente ističu kao specifikum svog etniciteta.³⁶

Niti jedna od razina identiteta nije strogo odijeljena i jedan element tradicijske kulture (ples, pjesma, glazbeni instrument) može biti simbolom više identiteta istodobno (lokalnog, regionalnog, nacionalnog), uvelike ovisno i o tome komu se vlastita tradicijska kultura na nastupu predstavlja.

Usmeno prenošenje nije danas jedini oblik prenošenja tradicije. Danas KUD-ovi naročito ističu važnost "usklađivanja" (Strobach, 1982:22) svog folklornog materijala prenijetog na akustički (MC, CD) ili vizualni medij (VHS, DVD).³⁷

³⁶ "Etnicitet je sustav klasifikacije koji nas odvaja i vezuje u nizu određenih kategorija u smislu "mi", "oni" (Rihtman-Auguštin, 1991:79).

³⁷ Vesna Čulinović-Konstatinović, povodom dvadesetogodišnjice Hrvatskog etnološkog društva 1979. objavljuje svoj povijesni prikaz dotadašnjih "etnoloških istraživanja i interesa za narodnu kulturu", upozorivši na pojavu novog segmenta u razmjeni folklornog iskustva † medija, kao prenositelja informacija i utjecaja na sva područja života, a tako i folklor. "Folklorni sadržaji mijenjaju se pod utjecajem sredstava javnog komuniciranja, prenose i usvajaju sadržaji bližih i daljnjih društvenih, etničkih i regionalnih sredina. Sve je to imperativ da se pristup istraživanju problema i sadržaja tradicijske kulture mijenja, kao i metode istraživačkog znanstvenog rada.

Dragica: *Videozapis je jako bitan i to treba koristit gdje god je moguće. Kao dokaz budućim generacijama koje bi nastavile.*

ELEMENTI TRADICIJSKE KULTURE KAO SIMBOLI IDENTITETA

Elementi tradicijske kulture danas se izabiru kao predstavljaĀi pa i simboli identiteta koji KUD Ťeli prikazati Drugomu. Ti elementi danas uglavnom preŤivljavaju upravo zahvaljujući KUD-ovima. Elementi tradicijske baštine se prenose usmeno, prema sjećanjima i kazivanjima starijih Ťena. Te starije Ťlanice KUD-ova su nekoĀ pjevale i plesale repertoar (koji se danas smatra *tradicijskim*) u izvornim uvjetima, drukĀijim od današnjih. "U direktnoj usmenoj tradiciji materijal je pohranjen u pamćenju osoba koje ga prenose" (Strobach, 1982:23).³⁸ Taj se materijal danas percipira kao *starina, izvorno, tradicijsko, vlastito*.

Jelena Svetić: *Prije su to poĀeli stariji, kao reakcija na novi vid zabave, nekako, ali trebalo bi se i ovako druŤiti, kao Ťto su stariji, da pokaŤu. Po sjećanju. Nekih pisanih dokumenata nema pa najviše po sjećanju. Te starije Ťene otpjevaju neŤto, onda ove mlaĀe sluŤaju i one to brzo uhvate.*

Zanimalo me koji se elementi tradicijske kulture izabiru za predstavljanje identiteta i koje se to razine identiteta u nastupima putem tih elemenata ističu. Pritom elementi tradicijske kulture postaju znakovima, odnosno simbolima odreĀenog identiteta.

Dunja Rihtman-AuguŤtin osvrće se na rad Maje Povrzanović o pokladnim obiĀajima u meĀimurskom selu TurĀišću, u kojem autorica pokazuje da je "danaŤnje trajanje obiĀaja usko povezano s njegovom medijskom egzistencijom" (Povrzanović, 1988:15, prema Rihtman-AuguŤtin, 1991:81).

³⁸ Prema Strobachu su, dakle, pamćenje i prenoŤenje zapamćenog, dvije znaĀajke usmene komunikacije putem folklora, a ujedno i specifikum te tradicije. Pritom je neminovno da se "u pamćenju i prilikom reprodukcije prema pamćenju mijenja prije svega oblik, stvaraju se varijante. Stoga je varijabilnost bitna karakteristika takve tradicije" (Strobach, 1982:23). Dodatne izmjene prema njihovim kazivanjima Āesto uzrokuju i manji koreografski zahtjevi voditelja druŤtava, a ponekad i dostupnost struĀne literature. Pri odabiru elemenata tradicijske baštine za svoj repertoar radi pronalaŤenja *vlastitog i izvornog*, Ťlanovi ili voditelj KUD-a Āesto poseŤu za literaturom. Tako potvrĀuju ili korigiraju vlastita shvaćanja o tome jesu li pjesma ili ples koje izvode "baŤ njihovi". Dakle, u istraŤivanju treba voditi raĀuna o neminovnim raznim utjecajima, o danaŤnjoj dostupnosti pisanih izvora i literature, o posredovanju medija i struĀnjaka te o pokretljivosti KUD-ova s obzirom na stalne nastupe izvan svojih lokalnih, regionalnih pa Āak i nacionalnih zajednica. Rad KUD-ova i tradicijska baŤtina koju prakticiraju i prikazuju nije statična nepromjenljiva kategorija. Na terenu sam posvjedoĀila situaciji da Ťlanica pjevaĀke skupine navodi pjesmu za koju osjeĀa da je "njihova". Voditelj skupine i mjeŤtanin istoga sela Ťlanicu ispravlja, pojasnivŤi kako je u zbiricama slavonskih i bosanskih pjesama pronaŤao istu pjesmu pa, prema tome, "ona ne moŤe biti naŤa". Ťlanica njegovo miŤljenje na kraju prihvaća. Njihove predodŤbe "vlastitoga" se suĀeljavaju. Dakle, rijeĀ je o stalnom procesu probiranja po kulturnom inventaru u kojemu se traŤe oni elementi koje bi, prema vlastitom, struĀnom ili nekom trećem nahoĀenju, u odreĀenom vremenskom, druŤvenom i povijesnom kontekstu, putem aktivnosti KUD-ova najadekvatnije istakli kulturni i bilo koji drugi identitet vlastite zajednice. Ťlanovi KUD-ova ističu upravo stoga veliku vaŤnost svojih aktivnosti, okupljanja, druŤenja i nastupanja.

Nakon završetka Domovinskoga rata i po povratku u oslobođena područja, ljudi se vraćaju i u izmijenjenu političku situaciju. To je sada samostalna država Hrvatska, s drukčijom nacionalnom i vjerskom strukturom stanovništva na tom području od one koja je bila prije rata. U velikoj većini vratilo se hrvatsko stanovništvo. U tom trenutku postalo je potrebnim isprofilirati kulturni i tradicijski identitet s naglaskom na *hrvatskom*. Međutim, kako pripadnika druge etničke zajednice na Kordunu tada gotovo i nije bilo, Hrvati *Kordunaši* su poželjeli izaći iz svoje regije i predstavljanjem elemenata tradicijske kulture pokazati što jesu. Uskoro se pokazalo da prije svega moraju pokazati i ono što nisu, s obzirom na to da su osjetili da *oni* etnički i nacionalno *isti* (hrvatsko stanovništvo izvan njihove regije) *Kordunaše* percipiraju kao etnički i nacionalno Druge (pod nazivom *Kordunaš* podrazumijevajući prije svega one koji pripadaju srpskoj nacionalnosti). Hrvati s Korduna u okviru KUD-ova *probiru* po kulturnom inventaru i traže one elemente koji bi *najadekvatnije* predstavili njihov identitet, ali i zadovoljili kriterij *izvornosti*, u značenju † što starije.³⁹ Ujedno se podrazumijeva da zajednica posjeduje kulturne elemente specifične i različite u odnosu na Druge zajednice. To je ujedno i mjerilo vrijednosti zajednice koje ona sama pred sebe postavlja.

Elementi materijalne tradicijske kulture, koje sam prepoznala kao simbole identiteta u djelovanju KUD-ova na Kordunu su npr. tambure *samice*. Na pitanje što bi izdvojili kao *vlastito, specifično*, kazivači često spominju baš tambure *samice, kozarice*. Na tim se tamburama mogu naći ukrasne vunice † trobojnice, urezani hrvatski grb ili se tambure čuvaju u navlaci gardističkog uzorka. *Tamburice samice, kozarice* se danas ipak ističu kao simbol identiteta, sviraju se u KUD-ovima, predstavljaju u turističkim prospektima,⁴⁰ ukrašavaju se hrvatskim grbom i trobojnicom i usmeno ističu kao simbol *baš kordunskog područja*.⁴¹

Dragica: *Tamburice samice, one jesu na neki način naše, ali mislim da su to i pravoslavci svirali. Vjerojatno zbog toga što tambura drugih i nije bilo. Pa je moralo bit. Al sad što su oni svirali, ja, točno ne znamo, ali tambure samice su se pojavljivale,*

³⁹ Taj kriterij postavljaju s jedne strane † struka (etnološka, etnokoreološka ili etnomuzikološka), a s druge strane voditelji i članovi KUD-ova. Traženje *izvornih folklornih* elemenata zapravo je traženje potvrde o što dubljoj starini kolektivnog kulturnog i društvenog postojanja u okvirima neke prostorne zajednice (lokalna, regionalna, nacionalna).

⁴⁰ Predstavljачka aktivnost KUD-ova na Kordunu usmjerena je i na turističku promidžbu kraja. Primjerice, u turističkom prospektu grada Slunja se tekstem i fotografijom predstavljaju KUD "Korana" iz Slunja i KUD "Lađevčani" iz Lađevca. U kraćem prospektom predstavljanju vlastitih aktivnosti spominju se ples † šetano kolo, glazbala † tamburice *samice* te nošnja. Ta tri elementa i sami kazivači često izdvajaju kao specifične elemente vlastite tradicijske kulture i upravo su ta tri elementa simboli vrijednosti njihove lokalne ili regionalne tradicije.

⁴¹ Bilo bi zanimljivo istražiti (komparativnom metodom primjerice) ima li npr. taj element tradicijske kulture utemeljenu povijesnu podlogu, kontinuitet ili starinu. Ponekad se *dogodi* kontradiktornost u izabiranju simbola (razlozi opet postoje) † skupine naspram kojih se želimo identificirati kao različiti često se koriste istovjetnim simbolima svog identiteta, kojemu upisuju sasvim suprotno značenje.

mislim da su to i oni svirali. Baš mi se jedan gospodin javio, on je iz Slunja, mislim da je on pravoslavac, po prezimenu, baš me sad zvao kad je Āuo kazetu pa je zvao, pitao. On se sjeća kad je njegov tata svirao, to mu je nekako ostalo u sjećanju. Na kućnom pragu kak je to svirao.

Joso: *Ne sjećam se ja za pravoslavce. Što se tiĀe kozarica, to je već prešlo na one primove, na neke orkestre, jel.*

Dragica: *Jesu li oni dolazili k vama na prelo?*

Joso: *Pa i to je išlo svud miješano.*

Dragica: *A šta su oni, ja znam da...*

Joso: *Sve je to bilo miješano, ali po našim selima se svirala ta kozarica.*

Dragica: *To je bio jedini instrument? Taj, samica?*

Joso: *Pa dobro, sad već nekakvih, već 50-tih godina su počeli primovi, te bisernice, razne bugarije, gitare i tak dalje. Prije gitare pa onda bugarije, basovi. A dominirala je i harmonika. Harmonika je bila aktuelna dosta. Al to je novije.*

Dragica: *To je već novije, to je već iz škole kad su došli.*

Jučer je održana radioemisija koju je vodila Miroslava HadŤihusejnović Valašek o Kordunašima u Slavoniji i spominjali su samice.

Dragica: *Da, zapravo ona je za nas i saznala od tih samiĀara u Slavoniji.*

Joso: *Al to je, ja nisam isto znao koliko je aktuelna ta samica dok nije to pokrenulo se. Ja sam to smatrao da je to individualno ono, za sebe sam napravio tamburicu, sviro sam, zabavljao se kod ovaca i tak dalje, jel, kod govoda. Ipak je to bila jedna zabava, tamburica.*

Dragica: *Jer on je zapravo nauĀio sam, on je sam napravio tamburicu.*

Joso: *Bila mi skupa kupit kod susjeda pa sam išao pravit i napravio.*

Nameće li se onda pomalo da je to vaš simbol Ť ta tamburica samica?

Joso: *Nikad se nismo osjećali da je to naše u tom smislu, u onome... (misli na vrijeme prije rata). Ja uglavnom nisam razmišljao na taj naĀin. Već se ono samo, mladost, sviranje, pjevanje po tim prelima, mi smo išli po tim igrankama. Mislim, dobro da nisam razmišlja nekako drukĀije o tome. Mješavina je bila, Srbi i Hrvati. To onda Āovjek nije smio drukĀije razmišljat. A to onda kulturu, niko nije došao do ideje te, niti je smio pokrenuti jedno kulturnoumjetniĀko druŤtvo Hrvata.*

Kola, pjesme, plesovi su najizraŤeniji simboli identiteta u djelovanju KUD-ova. Oni su i najstroŤe odijeljeni prema kriteriju "Āije je kolo". KUD-ovi se pjesmama i plesovima predstavljaju na svojim nastupima te time predstavljaju svoj kraj, kulturu, tradiciju, lokalnu, regionalnu i nacionalnu pripadnost.

Osim na nastupima danas, otplesanim kolom u tek oslobođenom Slunju, simbolički se označio povratak na "oslobođeno svoje", u čemu je bila sadržana i jaka nacionalna poruka. Upravo zato je to bilo određeno kolo † *Janje moje*.

Što biste kao tradicijski element baštine istakli da je vaš simbol, da je baš kordunaško ili lađevačko?

Dragica: *Mislim da je to zapravo, ne znam što bi se baš moglo, mislim na samo mjesto, nego čisto kordunaško. Mislim da, to su recimo možda, to naše kolo † 'Janje moje' ipak je posebno. To se samo, to se igralo za Božić. To se nije ni igralo, nego za Božić, jedanput u godinu. To je ipak nekako, na neki način čak i za vrijeme progonstva su naše žene to igrale pred crkvom, gore na Kaptolu di smo imali misu. To, možda to kolo, ne znam, ova druga kola, ne znam, 'Kukunješće' se igra i u Srijemu i u Slavoniji. To se već može na neku drugu verziju, al se već pojavljuje i po ostalim regijama. Drugačije u izvedbi. To 'Janje moje', 'Đipac', al mislim da je ipak 'Đipac', ne znam od kud je on, kak je on dospio, mislim da je on ipak naše, nisam sigurna, al nisam baš vidjela u drugim mjestima. Kolko smo mi hodali, većim dijelom smo bili po Slavoniji, nešto u Zagorju, izgleda oni imaju dosta sličnosti s našim kolima i u interpretaciji pjesama i tako. A mislim da to jedino kolo 'Janje moje', da to nekako posebno.*

Imate li to uvijek u svom repertoaru?

Dragica: *Pa, uglavnom † da. Ako idemo, idemo za Božić, to je šetano kolo, al u principu to za koncerte božićne, to imamo u repertoaru svakako. To imamo baš i snimljeno na kazeti. Sjećam se tog našeg kola 'Janje moje', to je bilo negdje sedamdeset i pete, šeste godine, to mi je pričala jedna gospođa koja je dandanas živa, oni su dobili valjda od omladine, ili kak se to prije zvalo, ne znam šta je, organizirali su nešto u Veljunu. I došao je poziv, mislim da su oni radili u RIZ-u pa su imali nekakvu tako folklornu skupinu i dobili su poziv za gostovanje. I u tom programu nije ništa pisalo s čim će se doći na taj skup. Pisalo je † po nekakvih 15 minuta po vlastitom nahođenju. I mi smo došli sa kolom 'Janje moje'. To kolo ne govori nigdje o nikavom nacionalnom, bilo kakvom identitetu, niti jednom, ni drugom. To su kratke pjesme koje se ponavljaju sa † 'Janje moje'. Al to pravoslavci da znaju da je to čisto hrvatsko. Ona veli mi smo imali godinu dana problema. Na partijske sastanke, na lijevo-desno. Kaže, ja sam njima lijepo rekla, vi ste mene pozvali, al niste mi nigdje definirali što, nego šta vi hoćete izvesti. Mi kad smo došli s tim kolom 'Janje moje', to je ispao tolki problem da još sljedećih godinu dana se nismo smjeli nigdje pojaviti. Ali nigdje u toj jednoj pjesmici, ne znam, možda se, ajde, Božić spominje, to je, istinabog, Oj, Božiću, jedan u godini, moja mala jedna u sudbini. Al ne spominje se nigdje hrvatsko! Božić imamo i jedni i drugi. Oću reć, kolko su oni morali to ipak negdje čuvat i da su oni to uspjeli sačuvat. A to mislim na cijelu regiju. To je dakle i Rakovica, i Slunj, i Cetingrad. Danas Cvitović, Hrvatski Blagaj, sva ta mjesta. Oni su dakle to točno znali. Kad su oni zapjevali to kolo Janje moje, to je bio*

straŤan problem, iako se tu nigdje ne spominje. Ja mislim da oni Āak nisu o BoŤiĀu ni pjevali, nego su pjevali bezveze, kratke pjesmice, sa naglaskom Janje moje. To se znalo da je to bio obiĀaj u Hrvata, dakle to se pravoslavci nisu time, to se nije pojavljivalo.

Moravac i UŤiĀko kolo nekad su se plesali u KUD-ovima. Ili kao dio repertoara ili za zabavu, "za svoju duŤu". Danas se ne izvode niti za zabavu jer se percipiraju kao dio srpskog kulturnog inventara.

Dragica: Ja se sjeĀam kad sam ja dolazila, dobro kad sam ja bila, veĀ kasnije, sedamdesetih godina, da se joŤ uvijek UŤiĀko sviralo na prelima.

Joso: UŤiĀko, to sve do sad, do Domovinskog rata.

Dragica: A zaŤto?

Joso: ZaŤto? A zato Ťto bilo se nametnulo od srpskih...

Dragica: Od Ťkole.

Joso: Od Ťkole, da, prosvjeta je to najprije...

Dragica: To je njima od tamo bilo nametnuto pa su oni nama.

Joso: UŤiĀko, Moravac.

Dragica: Ja sam moŤda u tim prelima bila tri, Āetri puta. DoŤla sam, al uvijek se UŤiĀko igralo, to se sjeĀam. Znam Āak da mi je nekad, koji put, kad smo tu u Zagrebu probali, sad neko nekog, ode ti UŤiĀko, taj koji je plesao. To je vjerojatno negdje ostalo.

Joso: Da, KukurjeŤe je "preŤano" UŤiĀko.

Dragica: Da, malo jesu razliĀiti, ali, recimo i toĀno se i vidi. Recimo, oni koji su duŤe, oni nekako imaju brŤi takt.

Dragica: Sve ono Ťto se moja generacija u Ťkoli nauĀila, a pogotovo to kao nesretno kolo UŤiĀko, sigurno neĀemo zaplesat. To viŤe ne dolazi u obzir. A Ťto se tiĀe ovih ostalih repertoara i pjesama i plesova, to uglavnom mi kaŤemo naŤa, tako ih mi izvodimo, zapravo pjesme i plesove koji su naŤi roditelji. JoŤ ima dosta Ťivih koji su pjevali u svojoj mladosti, dakle, to je nauĀito da je to ipak bilo naŤe. I mislim da je to razmiŤljanje svih druŤtava tako. Mislim da oko jednog kola se malo dvojimo, a to je Milica. Ta Milica po nekakvom imenu vuĀe, korijene ima tog pravoslavnog. To se, recimo, u Cetinguadu dosta, Cetinograd joŤ uvijek tu Milicu, bez obzira Ťto ona nekako ima taj prizvuk pravoslavnoga. Al oni kaŤu da su oni to plesali u svoje vrijeme i oni pleŤu i danas tu Milicu. Dok, recimo, u LaĀevcu, ja sam baŤ pitala i oni su rekli, ne, mi smo Milicu morali u Ťkoli plesat. I zato je baŤ i ne vole plesat. I izriĀito neĀemo Milicu plesat zato Ťto mi imamo dovoljno svojih kola. ZaŤto bi sad tu mi nju? I to, recimo, ne ovi stariji, nego mlaĀi. MlaĀi koji su iŤli u Ťkolu, oni se sjeĀaju da je ta Milica ipak nekako uŤla u repertoar za vrijeme Ťkolovanja. Ipak nekakav sluŤbeni i oni znaju Āak i te rijeĀi pjesme. Ja sam inaĀe jednog gospodina, koji inaĀe dosta toga, pun je znanja, pitala tu

pjesmu jer sam čula neke priče o toj Milici i on kaže: Niti slučajno! Jer toj Milici, on je znao nju do kraja, mislim da ima deset kitica i u zadnjoj kitici on nam je spomenuo: Ne voli kralja Tomislava ili Treba ubiti kralja Tomislava ili tako nešto. Znači pjesma ipak ima korijene od tog pravoslavnog. Dobro, oni je sad plešu bez pjesme, ali ja sam se malo raspitivala zašto takvu odbojnost imaju Lađevčani. Oni kažu da to je čista pjesma, odnosno kolo koje se moralo u školi, isto se proguralo i to se vjerojatno izvodilo. Ako se izvodilo rijetko, ali se ipak izvodilo. I zato sad oni neće. Ne izvodimo je. Jedina ta Milica je ovako. Ona je ta jedina malo problematična, odnosno ipak vuče nekakve te korijene, a ova druga kola koja mi svi izvodimo, cijeli Kordun, sva društva, mislim da tu nema nikakvog spora.

ZAKLJUČAK

Identifikacijski procesi na Kordunu su se intenzivirali u vremenu prije, za vrijeme i nakon rata (do danas). Točnije, općim buđenjem nacionalizma u Hrvatskoj javlja se i na Kordunu potreba za nacionalnom identifikacijom. Za vrijeme rata devedesetih godina 20. st. veliki broj stanovništva s Korduna proboravio je u progonstvu. Tu se stvaraju začeci nekih pokušaja kulturne obnove pjesmama, koji ujedno označavaju snažnu etničku i nacionalnu pripadnost. U prognaničkom naselju na Gazi osniva se KUD "Korana". Razlika između mogućeg prijeratnog i tadašnjeg repertoara je bila velika. Više se ne izvode pjesme iz područja cijele bivše Jugoslavije, već se izvode hrvatske pjesme, ali isključivo s kordunskog područja. To su većinom one pjesme koje su za vrijeme Jugoslavije bile zabranjene od strane službene politike koja je podržavala folklor koji proklamira etničke sličnosti i zajedništvo (vidi: Grbić, 1994:119).

Važno je istaknuti kako KUD-ovima primarni cilj nije vlastita promocija formalne grupacije koja obavlja određene djelatnosti. Članovi KUD-a doživljavaju svoje aktivnosti kao sredstvo, način ispunjavanja važne zadaće prenošenja poruke o vlastitom identitetu. Svojim nastupima žele pokazati svoju lokalnu, regionalnu ili pak etničku/nacionalnu pripadnost. Putem nastupa pred onima koji nisu dio njihove regionalne zajednice, KUD-ovi sa Korduna nastoje približiti i pokazati vrijednosti vlastitog zemljopisnog i kulturnog kraja. Pritom se koriste izabranim elementima tradicijske kulture (ples, pjesma, tamburice, nošnja) kako bi pokazali ono što jesu, ali i ono što nisu. Naglašavajući što dužu tradiciju nekog običaja, plesa ili pjesme na vlastitom području, ističu vlastitu individualnu i kolektivnu vrijednost. Folklorna djelatnost je dakle sredstvo komunikacije, posrednik u ostvarivanju procesa identifikacije na nastupima u odnosu na Drugog, koji je trenutna publika. Nastojanja da se pokaže što nisu usmjerena su na težnje da se putem nastupa i djelatnosti KUD-ova izbrišu stereotipna pejorativna značenja koju pripadnici drugih regionalnih zajednica upisuju nazivu Kordunaš. U izmijenjenim političkim prilikama, po formiranju samostalne Hrvatske nakon raspada Jugoslavije, pejorativna

znaĀenja ne ukljuĀuju samo predodŹbu o „zaostalom“, „brdskom“ mentalitetu Kordunaša, veĀ i o njima pripisivanoj etniĀkoj pripadnosti. Kordunaši se, od strane pripadnika drugih regionalnih zajednica u Hrvatskoj, veĀinom poimaju kao pravoslavci (Srbi). KUD-ovi formirani po završetku i nakon rata u Hrvatskoj djeluju u jednoj izmijenjenoj etniĀkoj strukturi stanovništva i rijeĀ je, doista, o iskljuĀivo hrvatskim KUD-ovima, sa repertoarom pjesama koje se istiu i poimaju kao hrvatske. No, izvan regionalne zajednice, prilikom nastupa, Āesto ih se, prema kazivanju predstavnika KUD-ova, i dalje poistovjeĀuje kao Kordunaše, pravoslavce, Srbe, na temelju regije iz koje dolaze, iako je poslijeratna etniĀka struktura stanovništva potpuno drukĀija od one prije rata u Hrvatskoj u prvoj polovici devedesetih godina 20. stoljeĀa.

Kako su identiteti višeslojni, ali i podložni stalnim promjenama, vrijedno bi bilo sustavnije etnografski biljeŹiti promjene u identitetu, naroĀito u podruĀjima kao Źto je Kordun, u kojima kroz povijest kontinuirano postoje dvije ili više etniĀkih skupina. Hrvatski KUD-ovi danas na Kordunu su izraŹajno sredstvo u procesu identifikacije i prenašanju poruke o vlastitoj pripadnosti, vlastitom identitetu u odnosu na Drugoga, koji putem nastupa, prima njihove poruke. Elementi tradicijske kulture koji se danas odrŹavaju i Āuvaju u okvirima KUD-ova imaju u tome iznimno vaŹnu funkciju. Upravo putem elemenata kao Źto su ples, pjesma, tamburica i nošnja, prenose se poruke o hrvatskom i kordunskom kulturnom identitetu kakvog ga vide sami Kordunaši, predstavnici KUD-ova na Kordunu. Ti su elementi postali simbolima višestrukog (GrbiĀ) identiteta (prije svega nacionalnog/etniĀkog i regionalnog) Korduna, kada se KUD-ovi predstavljaju izvan svoje regionalne zajednice. Lokalni identitet u nastupima unutar regije sadrŹava oznake nacionalnog/etniĀkog identiteta, putem istih simbola, ali se profiliraju i istiu lokalne razlike, putem razlika u tekstu, izboru pjesama te naĀinu izvedbe iste pjesme ili plesa.

POPIS KAZIVAĀA

U Zagrebu:

DRAGICA BIJONDA, roĀena VukoviĀ, 1955. god. u LaĀevcu, Źivi veĀ 32 god. u Zagrebu, gdje radi kao administratorica; putuje i Āesto boravi u LaĀevcu; vodi KUD "LaĀevĀani" u LaĀevcu i ZaviĀajnu udruhu Kordunaša u Zagrebu.

JOSO BIJONDA, DragiĀin suprug, roĀen u Furjanu kraj LaĀevca, Źivi veĀ 34 god. u Zagrebu, vozaĀ po zanimanju, u KUD-u "LaĀevĀani" svira tamburicu *kozaricu (samicu)* i pjeva.

Na Kordunu:

EVA HRVOJEVIĆ, rođena u Čamerovcu kraj Lađevca. Predsjednica KUD-a "Lađevčani" i vodeći ženski pjevački glas u istome KUD-u. Živi u Lađevcu.

PERO HODAK, rođen u Drežniku. Umjetnički voditelj KUD-a "Izvor" iz Rakovice i voditelj Ženske pjevačke skupine iz Drežnikgrada, živi i radi u Rakovici, ravnatelj Osnovne škole u Rakovici.

MARIJANA OBROVAC, rođena 1952. god. u Slunju. Predsjednica KUD-a "Korana" iz Slunja, osnovanog u prognaničkom naselju na Gazi 1993. godine; živi i radi u Slunju, u računovodstvu Doma zdravlja u Slunju.

JELENA SVETIĆ, rođena 1945. god. u selu Kremen kraj Slunja. Predsjednica KUD-a "Izvor" iz Rakovice, osnovanog 1978., a reosnovanog u prognaničkom naselju na Gazi; živi i radi u Rakovici, učiteljica u Osnovnoj školi u Rakovici.

LITERATURA I IZVORI

BARTH, Fredrik (1969): Introduction, U: ur. Frederik Barth, *Ethnic Groups and Boundaries*, The Social Organization of Cultural Difference, Little Brown and Co., Boston, str. 9-38.

BAUER, Ludwig (2001): *Kultura i kulturni kao označitelji identiteta pripadnika njemačke manjine u Hrvatskoj, odnosno njihovih potomaka, Zbornik radova sa Međunarodnog seminara zajednice Nijemaca u Hrvatskoj 2001./2002.*, Zagreb - Varaždin, str. 136-145.

BAUSINGER, Hermann (1982): Usmeno, *Narodna umjetnost* 19, Zagreb, str. 13-17.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja (1988): The Sources and Transformations of a Folk Song (Na Kordunu grob do groba † On Kordun from Grave to Grave), U: ur. Zorica Rajković, *Contributions to the Study of Contemporary Folklore in Croatia*, Zavod za istraživanje folkloru, Zagreb, str. 137-153.

BRATANIĆ, Branimir (1957): Regionalna ili nacionalna i opća etnologija, *Slovenski etnograf* X, str. 7-18.

CERIBAŠIĆ, Naila (2003): *Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće: Povijest i etnografija javne prakse narodne glazbe u Hrvatskoj*, Biblioteka Nova etnografija, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.

ČAPO, Jasna (1991): Hrvatska etnologija, znanost o narodu ili o kulturi?, *Studia Ethnologica Croatica* 3, str. 7-15.

ČAPO-ŽMEGAČ, Jasna (1993): Etnologija i/ili (socio)kulturalna antropologija, *Studia Ethnologica Croatica* 5, Zagreb, str. 11-25.

ČAPO-ŽMEGAČ, Jasna (1994): Plaidoyer za istraživanje (nacionalnog) identiteta u hrvatskoj etnologiji, *Etnološka tribina* 17, Zagreb, str. 7-23.

ČAPO-ŽMEGAČ, Jasna (1999): «Mi smo veći Hrvati od njih!Č. Percepcija i *managment* kulturnih razlika unutar nacionalne zajednice, U: ur. Jadranka Čačić-Kumpes; *Kultura, etničnost, identitet*, Institut za migracije i narodnosti - Naklada Jesenski i Turk - Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, str. 233-243.

ĀIĀAK-CHAND, RuŹica i Josip **KUMPES** (ur.) (1998): *EtniĀnost, nacija, identitet*: Hrvatska i Europa, Institut za migracije i narodnosti - Naklada Jesenski i Turk - Hrvatsko socioloŹsko druŹtvo, Zagreb.

ĀOLIĆ, SnjeŹana (2002): *Kultura i povijest, Socio-kulturno antropoloŹki aspekti hijerarhizacije kulture*, Biblioteka Sociologija, Hrvatska sveuĀiliŹna naklada, Zagreb.

FRYKMAN, Jonas (1990): Źto ljudi Āine, a o Āemu rijetko govore, *EtnoloŹka tribina* 13, Zagreb, str. 81-95.

GRBIĆ, Jadranka (1994): *Identitet, jeŹik i razvoj. IstraŹivanje o povezanosti etniciteta i jezika na primjeru hrvatske nacionalne manjine u MaĀarskoj*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.

GRBIĆ, Jadranka (1998): Jezik i govor kao komponente pripadnosti zajednici (ogled o jeziku i identitetu), U: ur. RuŹica ĀiĀak-Chand i Josip Kumpes, *EtniĀnost, nacija, identitet; Hrvatska i Europa*, Institut za migracije i narodnosti - Naklada Jesenski i Turk - Hrvatsko socioloŹsko druŹtvo, Zagreb, str. 181-189.

HRVATSKI LEKSIKON (1996): I. Svezak, A-K, Naklada Leksikon, d.o.o.

JAMBREŹIĆ, Renata (1992): Etnonimska analiza banijskih rukopisnih zbirki Instituta za etnologiju i folkloristiku, *Narodna umjetnost* 29, Zagreb, str. 219-252.

JELIĆ, Jordan (1999): *Identitet*, Znanstvena studija, Biblioteka «MĀ, D.S.M.-Grafika, Zagreb.

LASSWEL, Harold D: (1951), *The Political Writings of Harold D. Lasswell*, Glancoe, Free Press.

LĒVI-STRAUSS, Claude (1977): *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, Zagreb.

LIVADA, Svetozar (1995): Kordunski rekvijem, *Erasmus* 13, Zagreb, str.15-25.

LOZICA, Ivan (1979): Metateorija u folkloristici i filozofija umjetnosti, *Narodna umjetnost* 16, Zagreb, str. 33-55.

MEŹTROVIĆ, Matko (1988): Kulturni identitet Ā između egzistencije i utopije, *Razvoj/Development*, V/4, str. 435-448.

OPAĀIĆ-ŹANICA, Stanko (ur.) (1971): *Narodne pjesme Korduna*, Prosvjeta, Zagreb.

OPĀA ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVENSKOG LEKSIKOGRAFSKOG ZAVODA (1978): Sv. 4, Iz Ź Kzy, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, str. 549.

ORLIĆ, Ivona (2003): *Franci BlaŹkoviĀ i konstrukcija suvremenog istarskog identiteta*, Magistarski rad, Filozofski fakultet SveuĀiliŹta u Zagrebu.

PRICA, Ines (2001): *Mala europska etnologija*, Golden marketing, Zagreb.

POVRZANOVIĆ, Maja (1988): Pokladni obiĀaji u TurĀiŹĀu danas: paralelne egzistencije folkloru, *Narodna umjetnost* 25, Zagreb, str. 15-66.

PUSIĆ, Eugen (1995): Identitet-diverŹitet-kapacitet, *Erasmus* 11, Zagreb, str. 2-10.

RADEKA, Milan (1989): *Kordun u prošlosti*, Prosvjeta, Zagreb.

RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja (1976): Pretpostavke suvremenog etnološkog istraživanja, *Narodna umjetnost* 13, Zagreb, str. 1-25.

RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja (1979): Istraživanje folkloru i kulturna praksa, *Narodna umjetnost* 16, Zagreb, str. 1-20.

RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja (1982): Kultura grupe i usmena komunikacija, *Narodna umjetnost* 19, Zagreb, str. 65-74.

RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja (1988): Folklore: Models and Symbols, U: ur. Zorica Rajković, *Contributions to the Study of Contemporary Folklore in Croatia*, Zavod za istraživanje folkloru, Zagreb, str. 9-22.

RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja (1991): Istinski ili lažni identitet. Ponovo o odnosu folkloru i folklorizmu, U: ur. Dunja Rihtman-Auguštin, *Simboli identiteta (Studije, eseji, građa)*, Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb, str. 78-89.

RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja (1998): Etnički identitet i etnocentrizam i nacionalizam, U: ur. Ružica Čičak-Chand i Josip Kumpes, *Etničnost, nacija, identitet; Hrvatska i Europa*, Institut za migracije i narodnosti - Naklada Jesenski i Turk - Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, str. 181-189.

SEKULIĆ, Duško, (1997): Prostor i identitet, *Erasmus* 19, Zagreb, str. 46-57.

SKENDER, Zdenko (1985): *Lađevac*, Kršćanska sadašnjost, ćupni ured Lađevac.

SKLEDAR, Nikola (1999): Etničnost i kultura, U: ur. Jadranka Čačić-Kumpes, *Kultura, etničnost, identitet*, Institut za migracije i narodnosti - Naklada jesenski i Turk - Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, str. 41-50.

STROBACH, Hermann (1982): Direktna usmena komunikacija kao bitno obilježje folkloru?, *Narodna umjetnost* 19, Zagreb, str. 20-29.

SUPEK, Olga (1979): Nacrt istraživanja jednog prigorskog sela, *Narodna umjetnost* 16, Zagreb, str. 57-77.

SUPEK-ŽUPAN, Olga (1978): Od teorije do prakse i nazad, *Narodna umjetnost* 13, Zagreb, str. 57-75.

VLAHOV, Šimun (1938): *Kordun*. Zagreb.

Popis stanovništva 1991., Stanovništvo prema vjeroispovijedi i materinskom jeziku po naseljima, Dokumentacija 883, Republika Hrvatska, Državni zavod za statistiku, Zagreb, srpanj 1994.

Popis stanovništva kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, materinskom jeziku i vjeri, Republika Hrvatska, Državni zavod za statistiku, Zagreb 2003.

Statut Kulturno-umjetničkog društva "Lađevćani", temeljem Člana 11. Zakona o udrugama (NN 70/97, 106/97 i 20/00), Karlovac 2000.

Internet stranice:

<http://maief.ief.hr/hr/povijest/ceribasic.php>

<http://www.geocities.com/cetvrtirazredi/stanovnistvo.html>

<http://www.kordun.co.nr>

Video zapisi (iz privatne kolekcije Dragice Bjonde):

"Kordunski Uskrs", Uskršnji koncert u crkvi Sv. Katarine, Zagreb, 3. travnja 2001.

"Kordun. Obnovljena baština", dokumentarna emisija, HRT, 1. lipnja 2002.

"Treći *Folklorni susreti Korduna* u Lađevcu u Āast Sv. Vida", Lađevac, 15. lipnja 2002.

"Dobro nam došli, prijatelji", Lađevac, snimanje radijske emisije, 11. svibnja 2003.

QUESTIONS AND LEVELS OF IDENTITY ON THE EXAMPLE OF CULTURAL AND ARTS SOCIETIES IN KORDUN

Summary

This paper's aim was to document contemporary identification processes on the example of existing Croatian cultural and arts societies in the region of Kordun that have been active after the 1991-1995 war in Croatia. After the war in Croatia during the first half of the 1990s, in the changed social and political conditions, national and ethnic belonging, as one of the levels of identity among the Croatian population of Kordun, has been intensified among other things also by activities and performances of cultural and arts societies. Regional and local identity are also present, and certain level of identity is more or less emphasized, depending on the audience of the societies' performances. The paper also attempts at show several meanings of the name *Kordunaö*, having in mind the pejorative meanings and stereotypes that have been assigned to it. It also discusses selected elements of traditional culture through which these societies manifest their ethnic, national, regional and local belongings today, using them as symbols of their own (cultural) identity.

Keywords: Kordun / identity / Cultural and Arts Societies